

Föreningen för Västgötalitteratur

Meddelande

År 2020

NR 2

2020-06-12

Örslösanöden

Den fruktade pesten, andra farsoter och otaliga krig liksom nu Covid-19 har drabbat oss och våra förfäder och förändrat livet. Under århundradena har vårt land dessutom lidit av det ena missväxtåret efter det andra med svår hungersnöd som följd. När skördarna slog fel stod snart kornbodarna tomma, kreaturen svalt och dog, och man gjorde allt för att stilla den hemska hungern.

Hungersnöden 1596–1598

1595 stängde hertig Karl Vadstena kloster som därefter stod öde. Kort därefter drabbades Sverige av en svår missväxt, framför allt i Västergötland, och man klagade nu på att marken hade blivit förbannad av Gud för Karls tilltag. Missväxten 1596–98 var så svår att ”man kunde få se människor i hungersnöd äta upp sina egna fingrar”.

Kung Sigismund förbjöd utskräppning av spannmål till Sverige för att ”straffa och tvinga de kätterska svenskarne”, så från Polen väntades ingen hjälp. En maktkamp på gränsen till inbördeskrig utkämpades kort därefter, där hertig Karl segrade och Sigismund fick återvända till Polen.

Till detta elände reste en fanatisk ärkebiskop vid namn Abraham Angermannus runt i Sverige med uppdraget att rensa ut ”det kvarvarande påviska” och omoralen hos folk. Till Västergötland kom han på vårvintern 1596 och förstörde då bland annat Elin av Skövdes grav liksom att han slog sönder salige Brynolf Algotssons gravhäll i Skara domkyrka. Han tvingade även sockenborna att bränna upp sina ”beläten” d.v.s. helgonskulpturer från medeltiden. Men hut går igen!

Karl IX tog sin hand ifrån honom och satte honom i fängelse på Gripsholms slott där han blev kvar till sin död 1607.

Örslösa

8 kilometer väster om Lidköping ligger Örslösa. Enligt en gammal sägen skall socknen ha gått under namnet Ödeslösa, då endast tre personer ska ha överlevt digerdöden. 1596 skrev Örslösas präst Benedictus Petri om den svåra hungersnöden. Han berättar att vid midsommartid var jorden täckt med härligt gräs och mycken säd så landets kornbodar skulle bli fyllda. Men i juli kom det så mycket regn och flod ”att alla broar flöto ut” och ”vattnet gick öfver åkrar och ängar så att säden och gräset blefvo förderfvade”. Om hösten blev kölden dessutom stark; ”Kläderna ruttnade af ryggen på det fattiga tiggarfolket. Om vintern blef boskapen sjuk af det ruttna hö och halm som upptogs utur vattnet.”

I desperation försökte man mala och hacka bland annat mäske, bark, löv och till och med mossor, men det hjälpte inte – både barn och vuxna dog. Många var de som stal mat av andra, bara för att sluta i galgen som straff. Ute på marken låg döda människor med gräs i munnen. Till råga på allt elände spreds blodsoten bland de redan mycket försvagade människorna.

Händelserna vid denna tid i Örslösa liksom på andra ställen liknades vid de egyptiska plågorna och Jerusalems förstörelse. Man såg händelserna som ett tecken på att den yttersta tiden kommit.

Det är Andreas Ol. Rhyzelius som nedtecknat berättelsen i sin *Brontologia* 1721, sid. 70–72.

Föreningen för Västgötalitteratur
Box 325, 532 24 Skara • Tfn 070-74 26 518
Plusgiro 59 24 33-7 • Bankgiro 663-2574
Epost: sven-olof.ask@tele2.se
www.vastgotalitteratur.nu

Ordförande: Johnny Hagberg, Skara. 070-550 00 98
jarpas.pastorat@svenskakyrkan.se

Vice ordf.: Gerd Ljungqvist-Persson, Od. 0513-600 29
info@creadiem.se

Skr. Annicka Berggren, Söne. 0510-53 10 01
annicka.berggren@icloud.com

Skattmästare: Sven-Olof Ask, Skara. 070-742 65 18
sven-olof.ask@tele2.se

Anne Andersson, Vårgårda, 0322-62 47 13
anne.andersson@telia.com

Ritwa Herjufsdotter, Göteborg. 0762-11 40 31
ritwa@herjufsdotter.se

Thomas Johansson, Tranemo. 070-531 18 03
tranan@antikvariattranan.se

Niklas Krantz, Göteborg. 0762-68 30 04
b2_gods@hotmail.com

Christina Ström, Skarstad. 0512-205 19
vatteljuset@telia.com

Clary Winberg, Trollhättan. 0520-748 19
clary.winberg@gmail.com

Årsavgift 2020: Enskilda medlemmar 100 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 125 kr.

Meddelandet utkommer i februari, juni, augusti och december. Författare ansvarar för innehållet i egna artiklar.

Redaktör och ansv. utgivare: Johnny Hagberg

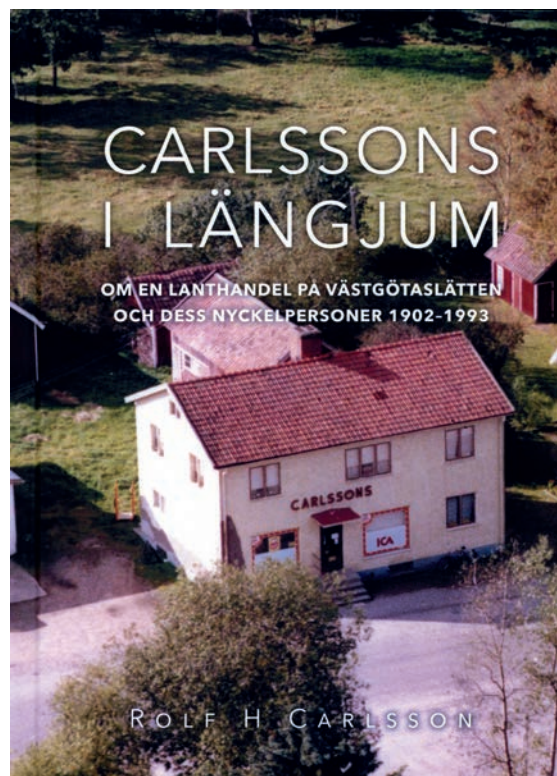
Vi hälsar följande medlemmar välkomna till föreningen:

Sven-Arne Andersson, Uddevalla
Anders Frid, Göteborg
Agnetha Johansson, Uddevalla
Jörgen Lindqvist, Strö
Ros-Marie Olsson, Trökörna

Västgötalitteratur på Facebook

Många har anslutit sig som "vän" till Västgötalitteraturs Facebooksida. Just nu har vi 555 som gillar sidan! Du som är med i Facebook – skriv Västgötalitteratur i rutan, så kommer vår facebook sida fram. Där kan Du följa aktuella händelser i föreningen och även göra egna inlägg om västgötalitteratur. Du kanske vill lyfta fram en ny bok, eller eftersöka en gammal dito.

Minnesbok över nedlagd lanthandel

Under 1900-talets fanns lanthandlare runt om på landsbygden. I den lilla socknen Längjum på Vara-slätten fanns inte mindre än tre lanthandlare. Den sista butiken lades ner för 27 år sedan. En spännande historia som måste dokumenteras tyckte siste innehavarens brorson Rolf H. Carlsson.

Två bröder hade varsin lanthandel. William Carlsson i Bitterna och Harald Carlsson i Längjum. Deras mor, Berta Carlsson blev änka redan 1921 och drev affären i Längjum ända fram till 1960, då Harald tog över. Harald skötte förutom affären, även postkontoret fram till 1969, då postkontoret lades ned. Förutom dessa sysslor var även Harald kommunpolitiskt engagerad. Larvs kommuns starke man skulle man kunna säga.

Många vittnesmål skildras i den nya boken. Som när Harald körde i diket med sin bil, orsakat av att han råkat trä in säkerhetsbältet i ratten, och därför inte kunde svänga...

Lanthandeln blev ett nav i byn Längjum. Det blev en naturlig mötesplats där nyheter relaterades. Folk köpte sin salt sill i lös vikt, liksom att man kom med tomma burkar för att köpa sirap ur stora tunnor. Byteshandel förekom också. Många hade med nyvärpta ägg, vilkas inköpsvärde räknades av på gjorda inköp.

Jag jobbade själv lördagar och somrar i butiken vilket nu är över 50 år sedan. Antalet anställda affärsbiträden har varit många, mest känd är kanske företagaren Karl-Erik Bender.

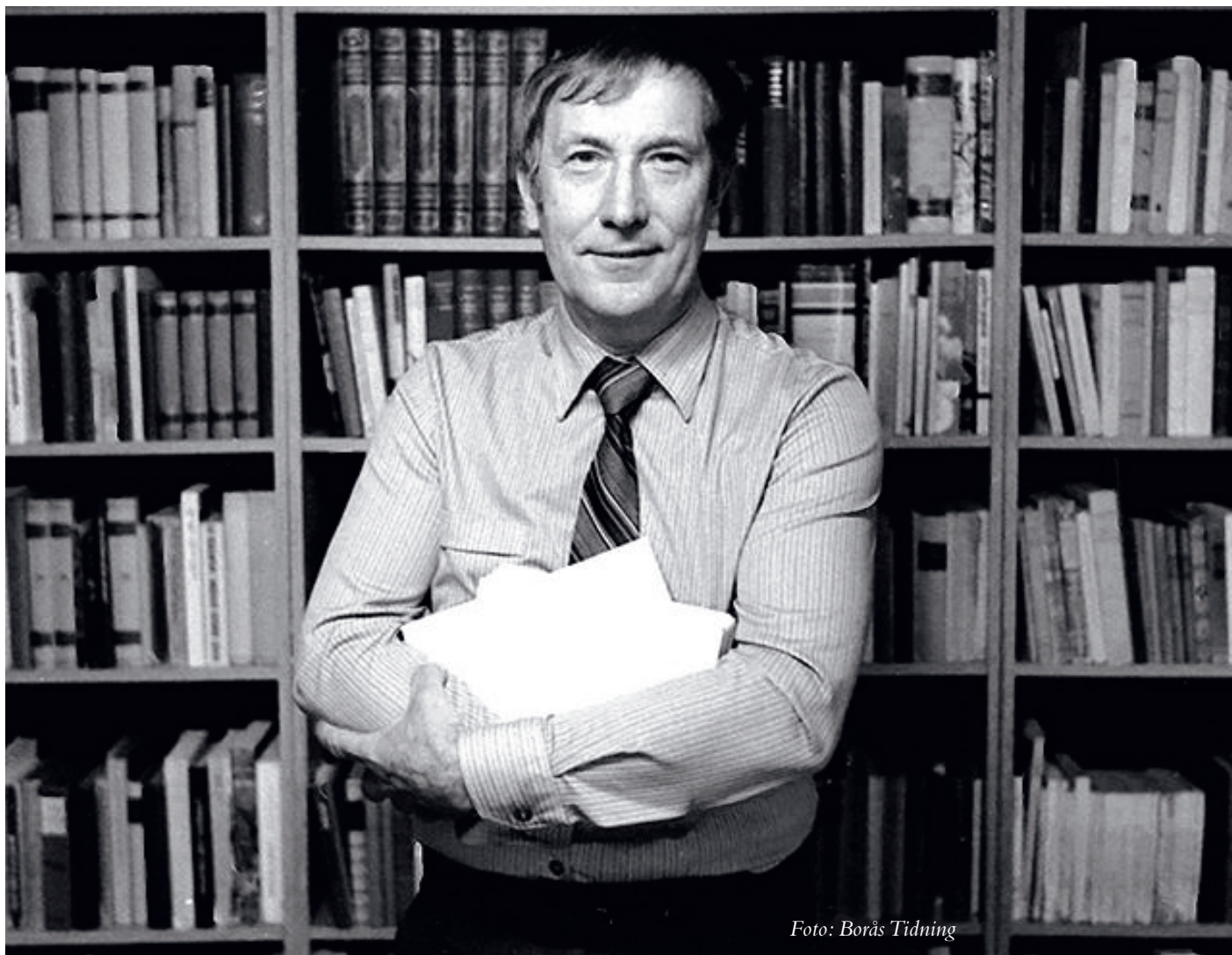
Det är mycket ovanligt att en lanthandel ägnats en egen minnesbok. Så vitt jag kan minnas finns bara någon enstaka utgiven tidigare bl a Nilzéns bok om lanthandelsmuseet i Varola.

Det är snart tre decennier sedan Carlssons affär i Längjum blev ett minne blott. Nu finns många av minnena samlade i den nyutkomna boken. 104 sidor, inbunden i hårda pärmar.

Sven-Olof Ask

Boken kostar 160:- + ev. porto

En kunnig bokälskare har gått ur tiden

Förre huvudredaktören för Borås Tidning, Rune Larsson, avled den 27 januari 2020. Hans boksamling var omfattande liksom hans kunskaper om böcker och litteratur. Visor var ett specialintresse. Vid sin pensionering 1992 intervjuades han av journalisten på Borås Tidning Inger Dahlin-Ros. I artikeln framkommer att hans boksamling vid det tillfället uppgick till 16 471 exemplar. Han förde redan från början kartotek över sin samling, med Sörgården 1 och 2 som första nummer. Bokhyllorna fylldes på efterhand.

Rune Larsson recenserade så gott som all litteratur som gavs ut om framför allt Sjuhäradsbygden. Om en hembygdsförening eller lokal författare ville ha ett omnämnande i Borås Tidning av sin nytgivna sockenbok eller diktsamling visste de vart de skulle vända sig med ett recensionsexemplar. Detsamma gällde Föreningen för Västgötalitteratur. Följande recension av Dan Korn's Västgötabibliografi var införd i BT 2002. Recensionen publiceras med tillstånd av Borås Tidning.

Litterär västgötaresa i proppfull bibliografi

Den kompletta bibliografin över Västgötalitteraturen lär aldrig bli verklighet. Det är en omöjlig uppgift. Planerna på en utgivning är lika gamla som Föreningen för Västgötalitteratur. För kännaren och entusiasten Nils Sandberg blev kartläggningen en väsentlig del av ett livsverk, men han om någon fick erfara vilket otacksamt sisyfosarbete det handlade om.

Många västgötska bokvänner, som följt alla bibliografiturer genom åren, står inför nu föreliggande volym i landskapsgult säkert redo att ropa: äntligen! De bör emellertid revidera sina förväntningar, i vissa avseenden dämpa och i andra gärna skruva upp sina anspråk. Det är inte Sandbergs ofullbordade som nu fått sin form och nått sitt mål, utan en bok som helt präglas av den ivrige samlaren och drivne författaren Dan Korn's förmåga, personliga stil och intresseinriktning.

Som försiktig general fogar Korn redan i titeln in en brasklapp – en resonerande bibliografi ger tämligen fria tyglar – och pekar i förordet på komplikationer som förseningar och tidsnöd, vilka påverkat helheten. I det senare fallet kan Korn, om han så vill, hänvisa till kända litterära förebilder.

När Selma Lagerlöf fick kritik för att i *Nils Holgersson* ha behandlat Västergötland styvmoderligt, hänvisade hon till den pressande kampen mot klockan – som hon förlorade.

Dan Korn's *Västgötaböcker* är skriven av en sällsynt kunnig samlare, i första hand för andra samlare av landskapets litteratur. Jag är övertygad om att Jörgen Elgström, vars rykte som bibliofil och originell personlighet endast förstärks med åren, i hög grad hade gillat Dan Korn's urval och uppläggning.

Korn har samma sinne som Elgström för det sällsynta och säll-

samma, för det pikanta och uddiga, för det drastiska och burleska, för det humoristiska och dramatiska. Framträdande egenskaper har de gemensamt. De förenas dels av drivkraften – bokjakten som tangerar manin och förutsätter tävlingsinstinkt – och dels den avväpnande, ibland provocerande, ofta befriande respektlösheten.

Just de överraskande infallsvinklarna, de friskt personliga synpunkterna, de många lockande fynden och naturligtvis de imponerande insikterna gör Dan Kornsinventering av Västgötalitteraturen till en så levande och underhållande framställning.

Kornsin verk har några iögonenfallande brister. Boken är alldeles för kompakt och därmed också svårläst. Långa textsjok, ibland flera uppslag i följd, hade krävt ett annat arrangemang med luft och ljus och grafiska effekter. De fyrahundrasexton sidorna är verkligen späckade.

Författaren har drivits av den begripliga ambitionen att få med så mycket som möjligt av ett material, som sväller över bräddarna, men tyvärr går sammanpressningen ut över helhetsintrycket. Det blir för mäktigt helt enkelt.

Illustrationerna vållar också en del bekymmer. Några är riktigt bra, ovanliga och konturskarpa. I andra fall är återgivningen otillfredsställande med "sotiga" bilder som följd.

Dan Korn strävar på ett förtjänstfullt sätt att göra litteratur av Västgötalitteraturen. Han undviker de trista uppräkningsarna av författare och titlar och väljer i stället trevliga och upplyftande, ibland utmanande resonemang om böckerna och deras upphovsmän. Korn finner egna vägar som ciceron in i den svårbemästrade djungel, som landskapets alla böcker utgör. Merparten av den klassiska västgötalitteraturen avverkas under resans gång. Att Korn gärna uppehåller sig vid kuriösa och ovanliga skrifter har läsaren enbart nöje av.

Stommen utgörs av en mycket vältäckande svit härads- och sockenbeskrivningar, redovisade efter strikta geografiska principer.

När det gäller att avgöra vad som ska räknas till västgötalitteraturen vållar gränsdragningen alltid problem. Dan Korn är välgörande klar på en vital punkt: "en skönlitterär skildring från Västergötland är självfallet Västgötalitteratur." Utmärkt, men tyvärr lever författaren inte riktigt som han lär.

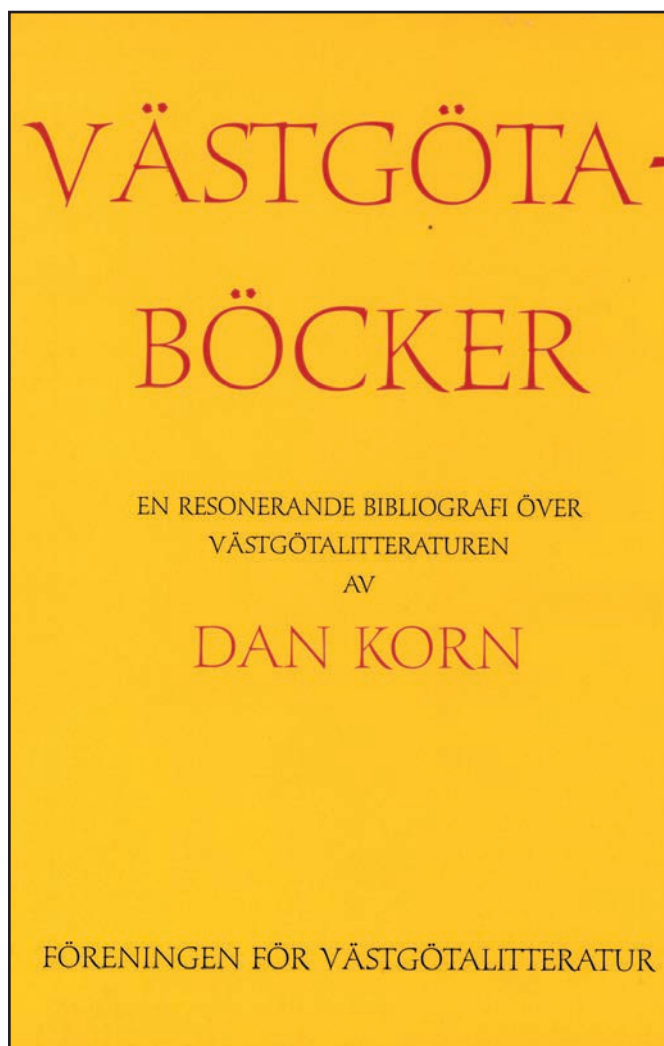
Inom det skönlitterära området finns de flesta luckorna i boken. Jag saknar författare som Olof Lagercrantz och hans lyriska rapporter från Falbygden, Anna Edlund-Hanssons Hamreböcker från södra Kind, John Einar Åbergs romaner med stoff från Mark och Karlsborg, Ove Allanssons berättelser från Kvänumstrakten, Jan Mårtenssons dikter som placeras Tidaholm i världens mitt.

Birgit Th. Sparre nämns endast summariskt (tre titlar) i avdelningen *Biografier och släktböcker*. Det ter sig väl njuggt, särskilt i år då evenemangen i Ulricehamnstrakten avlöser varandra inför hundraårsminnet (hon var född 1903).

Birgit Th. Sparre var förvisso ingen stor författare, men inom ramen för en västgötabibliografi är hennes position självklar. Tack vare böckerna om herrgårdarna runt sjön Åsunden och om Glimringe, det vill säga Limmareds glasbruk, har hon med eftertryck placerat Sjuhäradsbygden på den litterära kartan.

Dan Kornsin förhållande till skönlitteraturen tycks för övrigt vara något komplicerat. En del omdömen i boken vittnar mer om mod än förståelse för dikten. Johannes Edfelt från Kyrkefalla kallas för "övervärderad" och omnämns endast som "en viss poet och akademiledamot". Korn anförtror dessutom att han aldrig orkat igenom Birger Sjöbergs stora roman *Kvartetten som sprängdes*. Att Korn sätter *Kriser och kransar* främst i Sjöbergs begränsade produktion hedrar honom (men i förteckningen över litteratur om Sjöberg borde Johan Svedjedal ha funnits med – hans biografi *Skrivaredans* står i särklass).

Urvalet är som författaren självkritiskt framhåller ojämnt, subjektivt och ofullständigt. Invändningarna till trots är det domi-

nerande intrycket av bibliografin övervägande positivt. Här finns flera höjdpunkter, som jag gärna vill lyfta fram. Det gäller inte minst den suveräna avdelningen, som handlar om elva litterära Skaradjäknar, årgång 1838. Sjuhäradsbygden är väl representerad i denna vittra församling. Att följa de elva och originalförfattarna kring deras liv och verk har Korn sett som en angelägen uppgift. Han lyckats förträffligt.

I åtskilliga avsnitt går Korn på djupet. Tack vare den mödan får flera Västgötaförfattare för första gången hela sin produktion förtecknad.

Sammanfattningen av den äldre litteraturen om Borås är föredömlig. Vetandet ter sig respektgivande, spänsten i presentationen också. Att Korn upptäcker böcker och författare som i varje fall jag inte haft en aning om gör ju inte saken sämre.

Om bredden i Dan Kornsin arbete får man en uppfattning genom att studera Yngve Stenemarks oumbärliga författar- och ortsregister. I runt tal sexhundrafemtio namn redovisas, och då är ändå sockenboksfor-teckningen lämnad utanför.

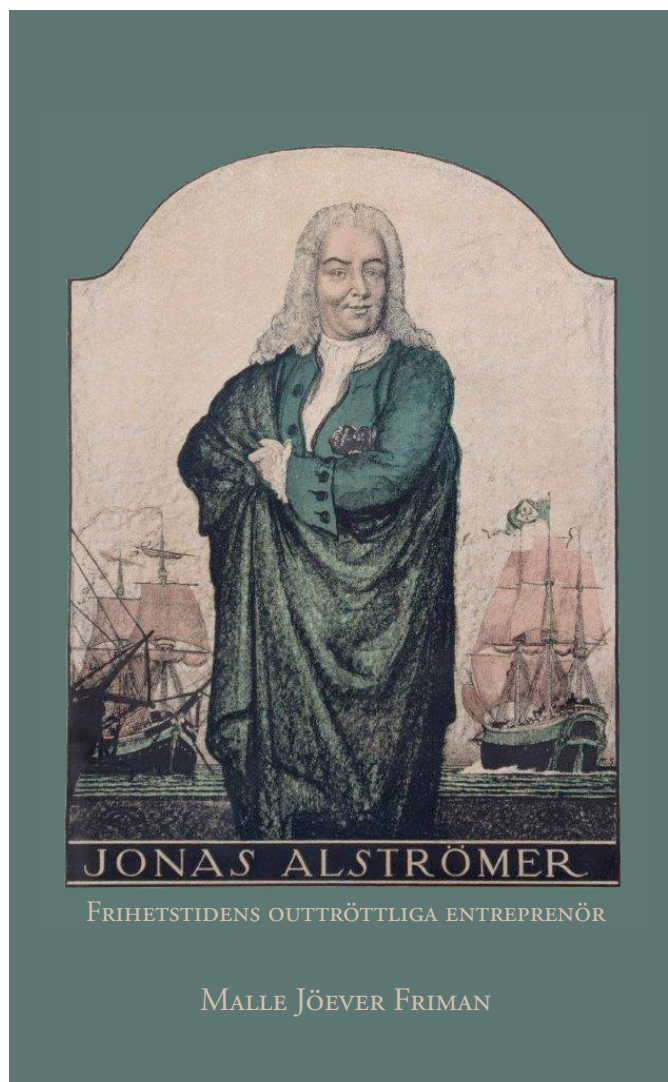
Rune Larsson

Västgötaböcker, 416 s., hård pärm, kan köpas via föreningen till det fantastiska priset 100 kr + ev. frakt

**Glöm ej att betala din
medlemsavgift för 2020**

Årsavgift 2020: Enskilda medlemmar 100 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 125 kr.

Jonas Alströmer. Frihetstidens outtröttliga entreprenör

Jonas Alströmer, hette före adlandet Alström, född 7 januari 1685 i Alingsås, död 2 juni 1761 i Stockholm, var en av den industriella revolutionens förgrundsfigurer i Sverige. Han importerade såväl maskiner som kunskaper från utlandet och grundade flera företag, bland annat Alingsås Manufakturverk.

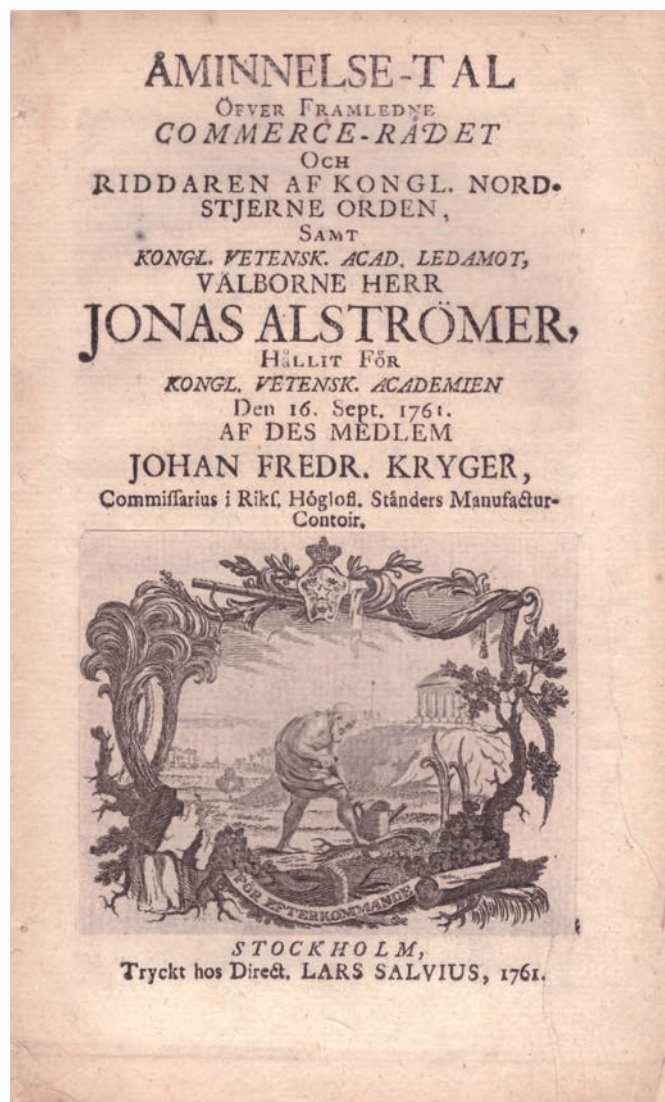
Jonas Alströmer var en av de sex instiftarna av Kungliga Vetenskapsakademien 1739. Mest känd är han för sitt stora intresse för jordbruk; han populariserade odlandet

Hans Manufakturverk blev grundvalen för den svenska industrin. I Alingsås, vars folkmängd inom kort växte från 300 till 1 800 invånare, upprättades tid efter annan klädes-, fris- och yllevävtolar, bomullsväveri, vaddmakeri, spinnerier för ull, kamelhår, silke, lin och bomull, stora ylle- och silkesfärgerier, katunts-tryckerier med flera verk.

Han såg också till att ett sockerraffineringsverk anlades i Göteborg. Genom den av Alströmer upplivade industrin bringades Sveriges handelsbalans från ett betydande underskott till ett överskott.

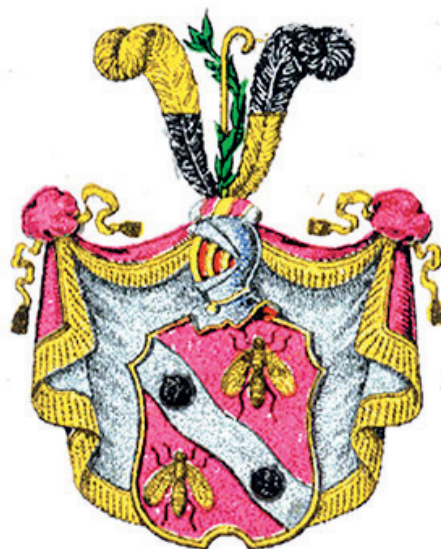
Alströmer var från 1731 gift med Margareta Clason (1709–1738). De fick fem barn, däribland två söner som upphöjdes till friherrar. Han gifte om sig 1741 med Hedvig Elisabeth Paulin (1716–1806), och fick med henne tre barn.

Författaren Malle Jöever Friman är fil. kand och publicist. Hon är sedan ett antal år bosatt i Alingsås.

Åminnelsetalet över Alströmer som hölls den 16 september 1761 av Johan Fredrik Kryger återges i faksimil och i en lätt moderniserad text. Det är ett viktigt tal för att lära känna en av Västergötlands största personligheter. Men skriften innehåller mycket annat också. Bland annat Brevet till barnen och en förteckning av Alströmers skrifter.

Boken utges i samarbete med Föreningen för Västgötalitteratur. *Jonas Alströmer. Frihetstidens outtröttliga entreprenör* omfattar 120 s. och är rikt ill. Pris 175 kr. och beställes genom Västgötalitteratur.

Fursteskalder och historiska berättelser om Västergötland fram till Birger jarl. Spåren av en tidig västgötalitteratur.

Skrivkunniga präster och munkar måste ha funnits i Västergötland, åtminstone sedan kristendomen etablerades som officiell religion under Olof Skötkonung. Hos lagmannen, hos biskopen och senare vid klostren har man säkert skrivit lagtexter, religiösa texter, överlåtelsehandlingar, fört annaler mm. Allt sådant från tiden före år 1200 är nu försvunnet. Någon historieskrivning verkar inte ha förekommit före de tre kortfattade längderna (över kristna kungar, Västergötlands lagmän och Skara biskopar), som Vidhemsprästen skrivit ner ca 1300 men kan ha tillkommit redan på 1220-talet. Ungefär samtidigt börjar man skriva inhemska helgonkalendrar. Dessa innehåller även historiskt intressanta uppgifter.

Under vikingatiden och en tid in på 1200-talet fanns en unik nordisk litteraturgenre. Kringresande skalder besökte nordiska kungar och jarlar för att hylla dem genom att framföra sina konstfullt utformade strofer ordnade i drapor eller flokkar, som hyllade furstarna – mestadels för deras krigiska framgångar. Från tiohundratalets början är så gott som alla dessa fursteskalder islänningar. De kunde få stora belöningar och hade högt anseende – ibland var de dessutom diplomater och sändebud. En isländsk handskrift Skaldatal (uppräknigen av skalderna) uppger vilka de främsta skalderna var och vilka furstar, som de hyllade. Många av skalderna är väl kända och själva omskrivna. I kraft av sitt resande och sin uppburna ställning kom de att bli förmedlare av kunskaper till medeltidens historieskrivande

En enda västgötsk skald är känd och det tack vare att han har rest ett monument över sig. På runstenen Vgl. 4, Stora Ek r

står ”Udd skald reste denna sten efter Törsten sin son, och gjorde stenbro för (honom). Han ägde tre gårdar i hammarskifte och trettio marker inestående hos Erik.”. På runstenens baksida avbildas ett heraldiskt djur – en kunglig symbol, som kopplar Udd till en regent. Runstenen är tidig – kanske från Erik Segersälls tid. De 30 markerna (silver) inestående hos Erik kan vara en utlovad skaldelön. Beloppet är fullt rimligt. Anund Jakob betalade Sigvat Thordarsson 10 marker silver (ca 1030) och Eyvind Skaldaspiller belönades (ca 970) med silver till ett värde av 50 mark för sin drapa om alla islänningar. Av Udds diktning är inget bevarat.

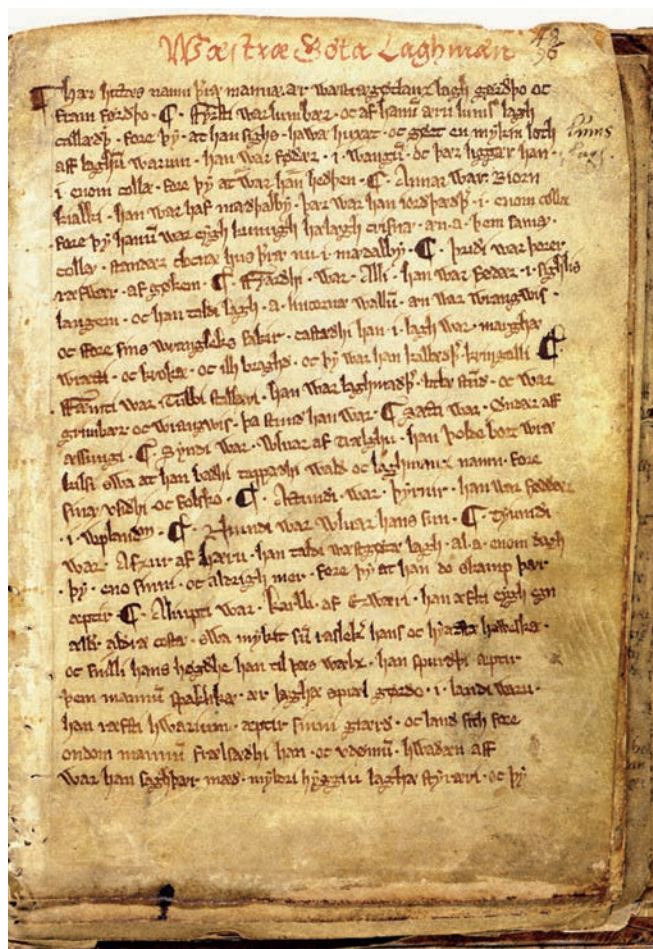
Man får ibland intrycket att Snorre Sturlassons besök hos Lagman Eskil 1219 var ett unikt tillfälle för de lärda islänningarna att få kunskap om Västergötlands vikingatida samhälle och dess historia. Men så var det verkligen inte. Snorre var bara en i raden av litterära islänningar, som besökte svenska kungar och jarlar. Enligt Skaldatal har i stort sett alla svenska regenter från Erik Segersäll till Birger jarl uppvaktats av isländska fursteskalder. Skalderna kunde stanna kvar i månader och år och skaffa sig många vänner. Islänningarna, som skrev historia var väl informerade om förhållandena i vårt land.

Skaldedikterna memorerades under lång tid. De tillmättes stor trovärdighet, eftersom de författats av personer, som deltagit i händelserna eller hade förstahandsuppgifter från sådana, som varit med. När man vid 1100-talets slut började skriva vikingatidens historia citerades de ofta för att styrka berättelserna och är därför i stor utsträckning ännu bevarade. Den ojämförligt största delen av historieskrivningen skedde på Island och fokus låg på de norska furstarnas historia och deras konflikter med Danmark. Intresset för Sveariket var mera sporadiskt.

Av de hyllningsdikter, som skrevs till furstar i Sveariket är bara tre strofer till Erik Segersäll och fem till Olof Eriksson Skötkonung bevarade. De senare skrevs ca 1018 av Ottar Svarte, som då var på besök hos kungen samtidigt med tre andra skalder – Gizzur Svarte, Gunnlaug Ormstunga och dennes rival Ravn.

Att drapor om Ragnvald jarl, lagman Karle av Edsvära, Inge den äldre, tre medlemmar av den Erikska ätten, Birger jarl och andra har försvunnit i glömskan är en stor förlust för vår historieskrivning. Men man hittar – säkert i stor utsträckning förmedlade av skalderna – en rad berättelser om dramatiska händelser i Västergötland under perioden ca 900 – 1250 (och även i andra delar av Sveariket) insprängda inte bara i Snorre Sturlassons Heimskringla, utan också i den samtida Fagerskinna, den omfångsrika Flatöboken och i många andra verk i den omfattande medeltida norsk-isländska litteraturen och i någon mån i den danska – främst i Saxo Grammaticus Danmarks Rikes Krönika (Gesta Danorum) och Knyckligasagan (de danska kungarnas historia). Om man så vill kan man se dessa berättelser som en tidig västgötalitteratur i novell- eller notisform.

Den hedniske norske jarlen Håkon Sigurdson från Trøndelagen härjade 975 i Västergötland och plundrade och brände Gudhems hednatempel. Så berättas i den längsta versionen av Jomsvikingasagan. Härjningarnas omfattning styrks av ett par strofer i drapan Vellekla (guldbrist), där Einar Skalaglam hyllade jarlens framfart. ”Gramen (fursten) vann allt på sin gang over Gautland”. En västgötajarl, Ottar, framträder som landets försvarare och Håkons motståndare. Om kampen mellan Håkon jarl och Ottar berättas även i Fagerskinna. Det är

Lagmanslängden i Äldre Västgötalagen

ett större angrepp på Västergötland men berättelser om liknande invasioner från andra tider finns. Bland annat uppträder en götajarl "Eiliv den götske" som motståndare till Olav Haraldsson, när denna 1016 härjade längs Göta älv.

Ragnvald jarl Ulfsson i Skara uppmärksammas i Heimskringla men ännu mer i Flatöboken. Efter att han efterträtt sin far, Ulf Tostesson, som jarl hade han besök av Hallfred Vandrädaskald, som säkert framfört ett hyllningskväde. Hallfred blir förespråkare för jarlen, när denne år 1000 friar till Olav Tryggvasens yngsta syster Ingeborg och förhandlar om villkoren för äktenskapet. Ragnvald förekommer också i Sigvat Tordarssons Östfararvisor, som är en reseberättelse från 1018 av skalden ställd till hans uppdragsgivare, Olav Haraldsson, från uppdraget att fria till Ingegärd Olofsdotter för Olavs räkning. Ragnvalds diplomati, som leder fram till att Ingegärds syster Estrid Olofsdotter kan giftas med Olav Haraldsson omtalas i flera källskrifter. Ragnvald slutar som Jaroslav den vises och Ingegärds jarl i Aldejuborg (i Ingermanland) och efterträdes av sin son Eilev. Hallfred bosatte sig ett par år i Västergötland under 1020-talet och bildade familj. Det finns en kortsaga om honom. En annan kortsaga i Flatöboken berättar om en i övrigt okänd lagman, Emund i Skara, under slutet av 1010-talet.

Sigvat bodde fyra år i Sveariket. Vänskapen mellan honom och Ragnvald är bestående. Någon gång på 1020-talet får Sigvat på Olav Haraldssons uppdrag till Gårdarrike och besöker Ragnvald jarl. Han uppmanar kung Olav att "med mektige Ragnvald holde forlik, konge!"

En handskrift, Morkinskinna, innehåller ett kapitel om hur den norske jarlen Håkon Iversen 1063 gick i Stenkilns tjänst och 1065 ledde de västgötska styrkorna i striden vid Väneren mot Harald Hårdråde. Stridens skiftningar kommenteras i skaldevers. "Steinkells menn, som skulle gi den kampglade jarlen haerhjelp ble

döden gitt". I striden gör, en i övrigt okänd västgötsk lagman vid namn, Torvad en mindre hedrande insats. Ingen skald är förknippad med Stenkil och berättelsen kan ha förmedlats av jarlen själv, när han längre fram återvände till Norge. Stenkil får ett dåligt eftermäle: "... han är van vid ett bekvämt liv..." och "Han var en fet, besvärlig man och stor drinkare". Men en viss skepsis är tillräddig och inte bara här eftersom flera berättelser verkar vinklade till de norska kungarnas fördel.

Hervarars och Heidreks saga avslutas med en kungalängd, som är en Stenkilsk släktkrönika. Det centrala avsnitten i kungalängden berättar om Ragnvald jarl, Stenkil och Inge Stenkilsson. Den har unik information om dessa tre medan andra avsnitt kan vara hämtade från skrivna källor. Bland de isländska besökarna hos Inge Stenkilsson under 1080-talets finns två av Islands främsta kulturpersonligheter – Markus Skeggjasson och Gizzur Isleifrsson, senare biskop på lärdomscentrat Skalholt.

Markus Skeggjasson var Inge Stenkilssons hovskald. Han återvände till Island för att väljas till lagman samma år (1084), som Inge jagades bort från riksblotet av Blot-Sven. Marcus kan själv ha upplevt händelserna på riksblotet i feruari/mars och hunnit hem för att väljas till lagman på alltinget i juni. Större delen av denna sagan består av folkvandringstida sägner och en unik samling gåtor. Den ukrainsk-amerikanske historikern Omelian Pritsak menar (på oklara grunder) att detta är en västgötsk muntlig tradition, som har skrivits ner av Marcus eller Gizzur på uppdrag av Filip Hallstensson. Filip verkar ha intresserat islänningarna. Han är den ende svenske kung från epoken vars dödsår, 1118, de antecknat i sina annaler.

I sagan om Orkneyjarlarna berättas att en Håkon Paulsson på slutet av 1090-talet besökte Inge. Där görs några reflektioner om kristendomens status i landet och Inges seger över Blot-Sven. Jarlen blir väl mottagen och stannar en tid. Håkon skaffar sig många vänner (liksom hans morfar Håkon Iverssen gjort ett par decennier tidigare) och besöker en "visman", som spår honom innan han återvänder till Orkney via Norge.

Om gränskonflikten mellan Magnus Barfot i Norge och Inge Stenkilsson kan man läsa i Heimskringla och andra källor. En smådevers mot Inge har infogats i texten. "Han somler lenge med ovanfrarittet den hoftebreie Inge". Det följande trekungamötet i Kungahälla 1101, där den danske kungen Erik Ejegood medlade mellan Inge och Magnus, har uppmärksammas i åtminstone fem olika handskrifter. Förhandlingarna ledde till att Magnus fick gifta sig med Inges dotter Margareta, som fick de omstridda områdena i hemgift. Efter Magnus död gifte Margareta om sig med den danske kungen Niels Svensson och kom att få en stort inflytande på dansk politik.

Hilmer Johansson i Bolum skrev 1924 i ortstidningar "Kung Inge den godes saga", som man nu kan hitta på nätet under "Hornborgasjöns krönika". Den innehåller en blandning av uppgifter från isländska källor och lokala sägner av okänt ursprung.

En mycket resglad skald var Haldor Skvaldri (den pratsamme). Han besökte ca 1130 västgötalagmanen Karle av Edsvära, som också är känd som jarl Karl Suneson och i ett fall kallas kung Karle. Kanske skaldade han om valet av Magnus Nielsen, om avrättningen av pretendenten Ragnvald och om Karles misslyckade strid (enligt skalden Kolle: "korpen slet i götars sår") mot den norske barnkungen Inge Krokryggs styrkor i Krokaskogen i Bohuslän och andra händelser under 1120- och 1130 talen. Karle hade tydligen förbundna i Norge och anspråk på land och inflytande. Både Karles mor och hans hustru var högättade norskor enligt Heimskringla. Modern hette Estrid Agmundsdotter och var släkt med Arnmödligarna i Tröndelagen. Hustrun Brigida var dotter till den norske kungen Harald Gille

(d. 1136). Halldor hade också hyllat Karles far, Sune Ivarsson. Det finns flera uppgifter i skrifterna om Karles levnad, som jag lyft fram i en tidigare artikel i denna tidskrift ”*Karle av Edsvära. En lagman med kungliga ambitioner*”.

Åtminstone tre generationer av den Erikska ätten uppvaktades av isländska skaldar: Knut Eriksson, Erik Knutsson och Erik Eriksson. Även deras hyllningsdikter har försvunnit utan att lämna några spår efter sig. Erik Eriksson hyllades av en av 1200-talets främsta skaldar Olav Thordararsson Vitaskald, brorson till Snorre Sturlasson. Några uppgifter om den Erikska ätten finns i Sverres saga men stamfadern Erik den helige Jedvardsson är nästan helt förbigången av den isländska historieskrivningen.

Sturla Thordarsson, en annan brorson till Snorre, var lagman på Island men tvingades fly till Norge 1263. Han fick i uppdrag att skriva den norske kungen Håkon Håkonssons biografi (eller saga som man sade då). I denna lämnar han en rad uppgifter om Birger jarl. Troligen kom Sturla aldrig till Sveariket. Han skrev dock två hyllningsdikter till Birger jarl – antagligen på uppdrag av den norske kungen och avsedda att framföras vid något av de tillfällen kungen och jarlen möttes för förhandlingar. Först skrev han ”Birgisdokkr” på 12 strofer men eftersom ”dokkr” räknades som en enklare form av dikt fick han ”bättra sig” och skrev senare en ”Birgisdrapa”. Sturla var den siste av fursteskalder i Sveariket. Men med Erik Eriksson och Birger jarl är vi framme vid den tid då den inhemska historieskrivningen börjar med Erikskrönikan, nerskriven på 1320-talet och omfattande perioden 1230–1320. Författaren är – enligt den bäst underbyggda men inte slutgiltigt accepterade hypotesen – den skaraborgske Tyrgils Kristineson, sekreterare åt Eriks änka Ingeborg.

En lång ”saga” med liten om ens någon verklighetsförankring knyts till Västergötland. Götriks och Rolfs saga, som Dan Korn gjorde tillgänglig för oss, berättar om besynnerliga händelser i Västergötland, presenterar en hel västgötsk kungaätt, vars medlemmar bl.a. besöker Uppsala och härjar i Gardaríke och på Irland. Flera berättelser av samma fantasifulla karaktär men kortare finns också i de nio första böckerna (före Gorm och Harald Blåtand) av Saxos Danmarkshistoria, som har mer än ett dussin berättelser om händelser i Götland.

Tack vare en omfattande utgivning av översättningar från fornisländskan till moderna skandinaviska språk är mycket av den medeltida isländska litteraturen sedan några år lätt tillgängliga – tyvärr inte lika ofta på svenska som på norska. De flesta är försedda med person- och ortregister så man kan lätt hitta de berättelser som handlar om personer och händelser i Sveariket.

Håkan L Lindström

Litteratur:

Korn Dan, (1990). Tre isländska sagor om Sverige.

Larsson Mats G., (2005). Minnet av vikingatiden.

Nerman Birger, (1913). Studier över Svärges Hedna Litteratur Thorlaksson Gudmundur. (reprint 2019) 425 norsk – isländske skjalde.

Peter Hernquists brev till Carl von Linné

*Peter Hernquist.
Litografi av
Johan Cardon. Wikipedia.*

Veterinärhistoriska museet i Skara är aktiva. Man ger sedan 35 år tillbaka ut en skriftserie som blygsamt kallas ”Meddelande”.

Nyligen har man kommit till nr 55 i serien, Författare denna gång är Lars-Erik Appelgren som skriver om Härlundafödde Peter Hernquists korrespondens till Carl von Linné och Abraham Bäck.

Breven är skrivna på 1760-talet och förvaras hos the Linnean Society i London och Hagströmerbiblioteket i Solna.

Bakgrunden är att i mitten av 1700-talet härjade boskapspest. Även kungens hästar var sjuka, och diverse kloka gubbar och gummor försökte med sina metoder få bukt med sjukdomarna.

Detta dög inte varför den svenska regeringen på inrådan av Linné och Bäck beslöt att skicka Peter Hernquist till den nya veterinärskolan i Lyon. Detta var 1763, och Peter stannade i Frankrike ända till 1769.

Flitig brevskrivare var han, och nu kan breven i London läsas på Internet. (The Linnean correspondence). Breven finns i faksimil, tolkning till svenska tillsammans med en engelsk sammanfattning av innehållet.

Dessvärre finns inte svarsbreven från Linné bevarade. Troligen blev de lågornas rov när Brogården (Veterinärinrättningen) brann år 1802.

Appelgrens uppsats omfattar 23 sidor. Den är rikt illustrerad med färgfotografier på några av de nu över 250 år gamla breven.

Hernquist grundade Sveriges första veterinärutbildning som 1775 organiserades i form av Veterinärinrättningen i Skara.

Sven-Olof Ask

Silverbibeln – den gotiska handskriften som blev ett världsminne

Blad ur Silverbibeln och dess pärmar finns utställda på Carolina Rediviva i Uppsala. Foto: Magnus Hjalmarsson

*Bland andra, som Guds ord, dem wäl och troget lärde
Wår Biskop Ulphilas, en man af mycket wärde
Ty Han den Helga Skrift på Giöthskan öfwersatt
Hwaraf fin's än en del, som anses för en skatt.*

Ur: Johan Peter Falck, *Oration om Västergötland*, 1751

År 1669 skänkte Magnus Gabriel De la Gardie en mängd unika och värdefulla handskrifter och tryck till Uppsala universitet, bland dem den handskrift som sedan dess här i Sverige kallas Silverbibeln, men är mer känd under sitt latinska namn världen över: *Codex argenteus*, vilket på svenska betyder Silverboken. Handskriften innehåller de fyra evangelierna och är alltså trots sitt namn ett evangelarium. Idag är den främst intressant som varande den huvudsakliga källan för vad vi vet om det nu sedan länge utdöda språket gotiskan. Förutom denna skrift finns endast betydligt mindre fragment av skriven text på gotiska bevarad, och därför är boken i sanning ovärderlig för språkforskningen. År 2011 blev Silverbibeln därför uppförd på Unescos register över världsminnen.

Sitt namn har handskriften fått av att den är präntad i guld- och silverbläck på växtfärgat purpurfärgat pergament av get, där silvertexten är den mest dominerande. Trots att detta silverbläck idag är delvis oxiderat, har det på vissa sidor kvar sin fulla lyster. Längst ned på varje sida finns fyra valvbågar, en båge för varje evangelist. Förutom att vara dekorativa, utgör de ett korsreferenssystem för bibelställen i de olika evangelierna, där noteringar anger var parallella texter finns att läsa. 187 blad finns idag bevarade i Uppsala av de ursprungliga, som är uppskattade till ungefär 336.

Ytterligare ett blad finns idag i Speyer i Tyskland, där det hittades undangömt tillsammans med några helgonrelikier så sent som 1970 i stadens domkyrka. Detta kan få en att undra vad som kan gömma sig i väggarna i våra egna gamla kyrkor här i Sverige.

Den visigotiske biskopen Wulfilas (alt. Ulfila, ca 311–381) betydelse kan i sammanhanget inte underskattas. Han var den som lät översätta bibeln från grekiska till gotiska runt år 370 i nuvarande Bulgarien, sannolikt i samarbete med flera lärde, och lät inför detta arbete standardisera ett gotiskt alfabet, då ett sådant inte funnits tidigare. Av denna bibelöversättning är Silverbibeln det idag främsta bevarade textvittnet. Handskriftens allra tidigaste historia är hölj i dunkel, men forskare idag anser det troligast att handskriften utfördes för den ostrogotiske konungen Theoderik den store under tidigt 500-tal någonstans i Norditalien, förmodligen Ravenna. Handskriften blev med största sannolikhet inbunden i ett praktband i den tidens stil med överdragna träpärmar utsmyckade med detaljer av pärlor och ädelstenar. Av dessa ursprungliga pärmar finns inga spår, inte heller nämns några sådana i de från 1500-talet och framåt historiska källorna om handskriften. Efter 500-talet har vi ingen kunskap om vad som hänt denna handskrift under en period av tusen år. Först från 1500-talet vet vi att Silverbibeln befann sig på ett benediktinkloster i Werden i Tyskland, varifrån den i början av 1600-talet hämtades till Prag.

År 1648 kom den för första gången i svensk ägo, då den rövades till Stockholm med krigsbytena från Prag vid svenskarnas erövring av staden. Handskriften införlivades i drottning Kristinas eget bibliotek, och hon skänkte senare denna och andra skrifter ur sitt bibliotek som betalning till sin lärare och bibliotekarie Isaac Vossius (1618–1689). Han återvände med dessa till sitt hemland

Pärmar och låda i silver utförda på uppdrag av Magnus Gabriel De la Gardie. Foto: Magnus Hjalmarsson

Nederländerna, varifrån han sålde handskriften till Magnus Gabriel De la Gardie (1622–1686), vilket gör att den åter kom till Sverige. På sin färd från Amsterdam led det fartyg på vilket handskriften skickades skeppsbrott, och den hade sånär gått förlorad för oss. Den räddades dock, och skickades med annat fartyg till Sverige. Vi kan idag säga att Silverbibeln kommit till vårt land genom inköp, även om den i ett tidigare skede varit i riket som del av ett större krigsbyte.

Magnus Gabriel De la Gardie var en samlare av stora mått. År 1669, som rikets och Uppsala universitets kansler och vid höjden av sin makt, lät han skänka sextiofem av sina mest värdefulla handskrifter till universitetsbiblioteket i Uppsala, då han ville ”skänka och testamentera några gamble och rare böker, som mäst våra svenska antiquiteter anröra”. Vid denna tid var nämligen tanken på att goterna var svenskarnas direkta förfäder förhärskande i de akademiska kretsarna i Sverige, och en del av den götiska tradition som uppkommit redan under den sena medeltiden och renässansen. Flera samtida framstående män som Olof Verelius (1618–1682) och Olof Rudbeck den äldre (1630–1702) var övertygade om att goterna utvandrat från skandinaviska halvön, och därför sågs Silverbibeln som en del av det svenska kulturarvet. Rudbeck ville belägga goternas ursprung i sitt verk *Atlantica*, utgivet 1677–1702, men använde sig av sina källor på ett tvivelaktigt sätt. I text citerad ur Silverbibeln ska han exempelvis ha ändrat det gotiska ordet ”Ubizvai” till ”Ubizali”, så att han skulle kunna läsa det som ”Uppsala”. Om han gjorde detta som en medveten förfälskning av källan är ju dock trots allt inte helt säkert. Tankarna om denna koppling mellan goter och svenska göter levde länge kvar, och det är denna och Silverbibeln som Johan Peter Falck refererar till i sin *Oration om Västergötland* författad 1751 i citatet ovan.

Inför sin donation lät Magnus Gabriel De la Gardie utföra drivna silverpärmor, med motiv efter förlaga av konstnären David Klöcker Ehrenstrahl (1628–1698) och tillverkade av hovguldsmeden Hans Bengtsson Sellingh (d. 1688). På främre pärmen syns en symbolisk scen, där Tiden öppnar graven för Sanningen, som i en kvinnas gestalt träder fram med Silverbibeln i handen och pekar på Wulfila. På baksidan finns den grevliga ätten De la

Gardies vapen. Till pärmen hör även ett silverskrin med nyckel.

Redan vid tiden för Vossius försäljning till De la Gardie pågick arbetet med att ge ut Silverbibeln i tryckt form. Denna första edition gavs ut av Franciscus Junius (den yngre, 1591–1677) i Dordrecht år 1665, och trycktes med specialtillverkade typer för det gotiska alfabetet. Texten var här också parallellöversatt till engelska. Utgåvan följdes av ytterligare editioner på 1600-talet och fram till 1800-talet. År 1927 kom den första faksimilutgåvan, med fotografier utförda vid Uppsala universitet med dåtidens allra mest avancerade metoder. Idag finns Silverbibeln inskannad i högupplöst kopia fritt tillgänglig på nätet, i en kvalitet som 1920-talets fotografiska experter sannolikt inte kunnat drömma om.

År 1995 stals från Carolina Rediviva ett då utställt blad ur Silverbibeln jämte dess pärmar vid en spektakulär stöld. Någon slog sönder glaset till den monter där den då fanns utställd, fick med sig innehållet och sprang ut. Några månader senare återbördades stöldgodset, och inblandade i brottet kunde gripas. Idag finns den utställda Silverbibeln i en monter med hög säkerhetsklassning och bevakning, vilket gör en liknande kupp omöjlig.

Redan på 1600-talet förstod man alltså här i Sverige till fullo det oskattbara värdet av denna handskrift. Idag ses den inte enbart som ett gotiskt arv utan ett världsminne av global betydelse. Därför finns den tillsammans med sina pärmar utställd i eget rum på Carolina Rediviva, ett givet besöksmål för många svenska och utländska besökare. Silverbibeln har också sina egna sidor under Uppsala universitetsbiblioteks webbplats (www.ub.uu.se), där du kan läsa mer om dess historia, höra en uppläsning på det gotiska språket, och bläddra i den digitala kopian av hela handskriften.

Helena Backman

Några litteraturtips, för den som vill läsa mer om goterna och Silverbibeln:

Lars Hermodsson, *Goterna. Ett krigarfolk och dess Bibel*, (2. uppl.), 1995

Lars Munkhammar, *Silverbibeln. Theoderiks bok*, 1998 samt *Konungslig klenod. Silverbibelns symbolkraft*, 2019.

Årsmötet inställt

Årsmötet som skulle hållits den 18 april blev inställt.

Styrelsen avsåg då att ha årsmötet vid Bokdagar i Od den 11–12 juli.

Tyvärr är också dessa Bokdagar inställda.

Nu ställer vi förhoppningen till att det skall kunna gå att genomföra ett årsmöte i samband med Bokauktion i Stora Levene den 19 september.

Årets sista auktion är den 21 november.

Mer om detta i nästa Meddelande.

Styrelsen

Boktryckeriägaren och läkaren Johan von Cöllen i Skara och i Lidköping

SLU:s arkivbyggnad i Skara rymmer numera endast litteratur (Foto P-A Akersten 2018).

Under återuppsättning i SLU:s arkivbyggnad häromåret av den gamla boksamlingen vid Veterinärinrättningen i Skara ("Det antika Hernquistbiblioteket"),¹⁾ påträffades en "**Kungjörelse**" om fyra sidor daterad "Lidköping" den 1 maj 1779 och undertecknad av "JOHAN VON CÖLLEN". Den är registrerad i Libris av Kungliga biblioteket och Lunds universitetsbibliotek, samt innehåller uppgifter om "nyttan av koppypning och om hur kopporna botas". Ympning eller variolisation var en riskfylld metod mot smittkoppor, som prövades i landet under flera decennier innan den ersattes av vaccination 1804. Sålunda rapporterade exempelvis provinsialläkaren i Skara Lars Brandelius (1748–1811) i sin ämbetsberättelse 1791, att koppypning endast förekom bland ståndspersoner.²⁾

Emellertid innehåller tvåbladstrycket från Lidköping 1779 ingen uppgift om officin eller tryckår. Men får man veta att von Cöllen omkring 1770 flyttat till staden vid Kinnevik från Skara, där han inte bara praktiserat som läkare utan fortfor att vara "Disponent af Boktryckeriet" formellt från 1766, vågar man nog påstå att kungjörelsen är ett rart Skara-tryck som förmodligen saknas i de flesta specialistsamlingar.

Men hur hamnade von Cöllen i Skara, och hur försåg han sig med två sysslor? Ofullständiga svar får vi inledningsvis i Sacklén's antedivulianska läkarhistoria, som uppger att "JOHAN von COELLN" var född 30/11 1725 i Stade, numera i Niedersachsen väster om Hamburg men huvudstad 1645–1719 i den svenska provinsen Bremen-Verden. Fadern sägs ha varit "Rector Scholæ" gift med en Barbara Müller, ett släktnamn vars stavning kunde växla med Möller. Sonen Johan "Kom vid 16 års ålder till Sverige och idkade studier några år i Skara ... samt reste 1753 till Upsala Akademi".³⁾ Lundqvist kompletterar med faderns namn Arnold von Cöln, men att denne (även?) var "director musices" i Harburg, d v s nuförtiden i Hamburg. Dessutom att sonen "Johannis Arnoldi von Cöln" skrevs in redan hösten 1746 som västgöte i Uppsala.⁴⁾

Därefter ställer vi en fråga nedan kopplad till vad signaturen "H. M." skrev i sin lyckönskan i den dissertation av Linné som von Cöllén försvarade i Uppsala 1756.⁵⁾ Det kan tyckas märkligt, men den är tryckt i "S C A R A E", där tryckeriet då innehades av Catharina Elisabet Möller, som var änka efter boktryckaren Herman Arnold Möller död 1753:

*"Rätt få! min Bror, lät se Du vifar;
At dygd bor i en uplyft själ:
Din Morfars mandom Du då prisar,
När Du Din sak förfvarar väl.
Skiönt Du med Hielm och Skiöld ej flår,
Som han, och hurtigt bälte spänner
Med Ryfz, Coffak och Bardags männer;
Dock vet jag, hvad jag om Dig spår."*⁶⁾

Var Johan von Cöllens morfar en av Karl XII:s officerare som invandrat till Sverige, och systersonen därmed befryndad med boktryckaren Möller? Tyvärr är uppgifterna i Lewenhaupts biografier om kungens bussar oftast ofullständiga – t ex dylika med namn Müller/Möller – för att frågan skall kunna besvaras med säkerhet.⁷⁾ Lundqvist ger dock i sin minibiografi stöd åt ett sådant supponerat släktskap.⁴⁾

Enligt Klemming innehade Johan von Cöllén Skara-tryckeriet 1766–92 efter sin syster Catharina Elisabet. Han hade som faktor boktryckerikonstförväntan Jakob Svensson Lindeblad (1739–1820). Denne var bondson från Husaby, men "Under denna långa period förföll tryckeriet efter hand och nedsjönk slutligen i största uselhet och overksamhet." Och trots två giften producerade Lindeblad dessutom inte heller någon gångbar avkomma i Skara, endast uschliga tryckalster.⁸⁾

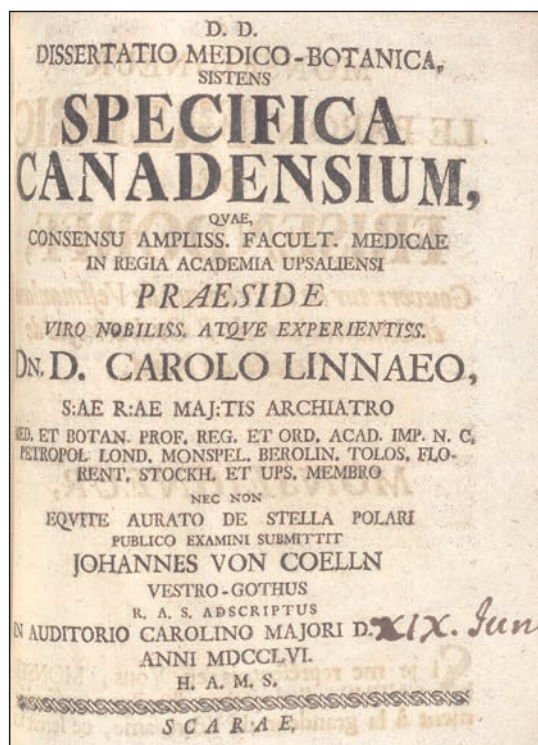
Emellertid förefaller tryckeriägaren von Cöllén ha varit mer verk- och lyckosam som provinsialläkare i Lidköping fr o m 1771. Detta framförallt eftersom han sannolikt avlagt medicine doktorsexamen i Greifswald 1763.⁹⁾ År 1780 erhöill han fullmakt som assessor¹⁰⁾, och under 1780-talet sägs han ha tjänstgjort som brunnsläkare några somrar vid Lundsbrunn.

Krönet på sin läkarkarriär nådde von Cöllén 1789. Ty då "behagade Konung Gustaf III tillslå en årlig pension af 300 R:dr åt honom".³⁾ Den drogs dock in 1794, sedan Collegium medicum sommaren 1792 annonserat om en tjänst som medhjälpare åt honom, en annons som upprepades våren därpå.¹¹⁾

Två av von Cöllens ämbetsberättelser som provinsialläkare är tillgängliga i tryck för medicinhistoriskt intresserade västgötar¹²⁾. Den första för år 1785 inleds med ett beklagande. Han har inte fått veta hur det gått för kyrkoherden Martin Christian Jungmarker (1743–1825) att utrota fransoserna i Habo enligt ett sannolikt till Collegium medicum bifogat projekt. Därefter ägnar von Cöllén en dryg sida åt mässlingen, som härjat under året och som han anser ha kommit från "Norget i slutet af Januarii månad, där en Herre om några 20 år hade för sine angelägenheter skull varit nödsakad at uppehålla sig i 14 dagar".

Vi hoppar därefter över bla en "*Remmitterande Feber*" och kikhosta samt en lång detaljerad beskrivning av hur von Cöllén påstod sig ha botat en Lidköpingstös högeligen besvärade av "*Venerisk smitta*", och citerar i stället hans avslutande stycke, det om Lundsbrunn:

"Den vid Lunds Säterier och Kinneferding belägne och så kallade *Lunds Hälso-Brunn*, har i år, sedan *Himmels-* i Skaraborgs och *Haralds-Källan* i Elfsborgs län,¹³⁾ kommit i miscredit, åter blifvit besökt af flere Herrskaper. Några fattige och med Chroniske sjukdomar besvärade, hafva haft sit uppehålle där, af det sammanskott, som respective Brunsgäster därtill utgjordt. Om denna Bruns vidare uphjelpande skall jag draga all möjelig försorg, hälst Vatnet är godt och kommer i det närmaste öfverens med Medevi och Sätra, och således det bästa af alla de Hälso-Brunnar som finnas i Districtet, och hvaraf en nästan är i hvar Församling."¹⁴⁾

Titelbladet i Linnés avhandling om kanadensiska medicinalväxter, tryckt i Skara och försvarad av von Cöllén i Uppsala 19/6 1756.

Den andra av von Cöllens tryckta årsrapporter är daterad Lidköping 30/12 1799. En tredjedel består av hans åsikter om "den bekante koppyparen och kläckaren i Lafva", och hans grämselse över att Collegium medicum givit denne tillstånd att koppypa, änskönt "han är så sjelfgod och egenkär i sin kunskap, och tror sig wara så fullkomlig, at ej behöfva någon rättelse".²⁾ Med sin kungörelse 1779 hade ju von Cöllén ådagalagt att han själv var experten inom området.

Årsrapporten 1799 avrundar von Cöllén med en ursäkt för att inte ha hunnit inspektera Lidköpings apotek p g a "en mig tilstött opaslighet i höst". Vi tar för givet att han fullgjorde detta provinsialläkarnas förmodligen årliga åliggande åtminstone före den 27 oktober 1808, då han avled i Lidköping av "Ålderdom". I bouppteckningen efter honom en dryg månad senare upptas t ex böcker till ett värde av 10 riksdaler och en "Låda med Medicinska Instrumenter" à 24 skilling, men också ett "Clavér" värderat till 6.32-.

Kanske var han eller hustrun, postinspektorsdottern Sara Christina Rydell (1738-1802) musikalisk. De hade gift sig 1763 och uppvaktats med en bröllopsdikt om tolv strofer författad av Synnerby-herden Elias Silvius (1731-1778). Denne är i övrigt pappa till drygt två tjog dylika personversar och liktal enligt Sallander och Libris, de flesta gissningsvis tryckta i Skara av Lindeblad.¹⁵⁾

Sara Christina födde nio barn, av vilka de flesta dog unga. Två (Lundqvist: Tre) söner flyktade utrikes utan att återkomma. Det enda barn som förtjänar att nämnas vid namn är Fredrika Charlotta von Cöllén (ca 1771-1804), eftersom hon äktade borgmästaren Svante Planck (1756-1826?) i Skara.¹⁶⁾

¹⁾ Åkesson, M, Katalog över den äldre boksamlingen vid Veterinärinrättningen i Skara, Sthlm 1954.

²⁾ Se (t ex) Lidköpings-Bygden 2015 s 61-64!

³⁾ Sacklén, JF, Sveriges läkarehistoria ifrån Gustaf Den I:s till närvarande tid, 2:1, Nyköping 1823 s 547 f.

⁴⁾ Lundvist, BV, Västgöta nation i Uppsala från år 1595, 13, Uppsala 1962 s 139.

⁵⁾ Signaturen H.M. är tvivelsutan identisk med den blivande prästen i Björke, Herman Arnold Möller (1726-1793), som visserligen blivit fil mag i Lund 1754 men som nu tjänstgjorde vid Skara gymnasium. Han var foster- och brorson till Skara-tryckaren med samma namn enligt Warholms herdaminne och Klemming, GE, Försök till historia om Sveriges boktryckerier, 2, Sthlm 1877, s 130 ff. Den av von Cöllén försvarade dissertationen beskriver medicinalväxter i Kanada.

⁶⁾ Skaratryckeriets uppsättning av kursiva s- och å-typer förefaller ha varit ofullständig.

⁷⁾ Lewenhaupt, A, Karl XII:s officerare, 1-2, Sthlm 1920-21. Jfr Lundqvist!

⁸⁾ Lindeblad hade varit gesäll hos bl a boktryckaren Johan Lindh (1723-1783) i Örebro (Klemming s 141. Se även: Nordqvist, N, Bondgods och rövarromaner, Sthlm 1968!).

⁹⁾ Seth, I, Universitetet i Greifswald och dess ställning i svensk kulturpolitik, Zusammenfassung och bilagor, Uppsala 1952, s 48.

¹⁰⁾ Posttidningar 19/6 1780. Assessor var närmast en hederstitel som tilldelades bl a förtjänta läkare. von Cöllén hade tjänstgjort som "Lazarets-Medicus" 1757-62 under Pommerska kriget (Sacklén).

¹¹⁾ Inrikes tidningar 16/8 1792 & 7/5 1793.

¹²⁾ Vecko-skrift för läkare och naturforskare 7(1786) s 229-35 & Läkaren och naturforskaren 13(1804) s 255-58.

¹³⁾ Himmelskällan i Varnhem och Haralds källa i Fotskäl.

¹⁴⁾ Jfr Dahlgren, S, Jaquette Du Rietz lasarets- och fattigförsörjningsinrättning vid Lundsbrunn ... , Skara 1917 s 27 f.

¹⁵⁾ Sallander, H, Personversar tryckta i Skara under 1700-talet, Gbg 1971.

¹⁶⁾ Inrikes Tidningar 15/1 1805. Två söner satte Fredrika Charlotta till världen som båda dog ogifta i Stockholm.

Den som är intresserad av militärmedicinens historia, och vill veta något om hur von Cöllén kan ha haft det som lasaretsmedikus under Pommerska kriget, kan i detta tal av östgöten Pehr Zetzell (1724-1802) få sitt olustmäte av vidriga vedermödor.

Pelle Räf,

som tackar SoLB:s forskningsbibliotekarie Alexandra Tengelin Nyström för oumbärlig hjälp i dessa trista virusdrabbade tider.

FORNSVENSKA LEGENDARIET I UNIK UTGÅVA

Onsdagen den 12 februari presenterades utgåvan av *Fornsvenska legendariet* på Arkivcentrum i Uppsala. Den omfattar fyra vackert bundna volymer med totalt 1732 sidor. Arbetet med färdigställandet av utgåvan har pågått under de senaste två åren men den bakomliggande forskningen betydligt längre än så!

Författaren, professor em. i nordiska språk, Per-Axel Wiktorsson, har under många år studerat de handskrifter som nu ligger till grund för denna utgåva. Han har tidigare i Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie bland annat utgivit *Skrivare i det medeltida Sverige* (2015). Även denna utgåva i fyra volymer. Professor Wiktorsson är Hedersledamot i sällskapet.

Om själva det *Fornsvenska legendariet* – se artikel på annan plats i tidningen.

Utgåvan innehåller en gedigen inledning, utgivningsprincip, den fornsvenska originaltexten och legendariets i översättning. Ort- och namnregister hjälper läsaren att snabbt hitta i texten.

Utgivningsförlag är Skara stiftshistoriska sällskap som genom mycket generösa anslag från stiftelser och fonder nu kan erbjuda verket till det mycket förmånliga priset av 550 kronor för samtliga volymer. Frakt tillkommer.

Utgivningen sker i samarbete med Svenska Fornskriftssällskapet.

Beställningar kan göras till

www.skarastiftshistoriska.nu
eller
Johnny Hagberg 0510-48 52 15
eller
jarpas.pastorat@svenskakyrkan.se

Några höstveckor i Göteborg år 1747

Göteborg. Gravyr ur Suecia Antiqua

Det var inte första gången botanikern, Linnélärjungen mm Pehr Kalm kom till Göteborg denna höstdag 1747. Denna gången var han på väg för att utföra den stora nordamerikanska forskningsresan. En reseskildring som trycktes i tre delar 1753-1761.

När jag skriver dessa rader har jag första delen av original-upplagan vid min sida, "En Resa Til Norra AMERICA". Reseskildringen börjar den 5 oktober 1747 då Kalm lämnar Uppsala tillsammans med trädgårdsmästaren Lars Jungström som han utsett till följeslagare. Göteborg nådde de via Västerås, Örebro och vidare ner genom Västergötland.

Den 12 oktober anlände sällskapet till Göteborg då de möttes av beskedet "at intet skepp ännu på 6 veckor eller mer wore färdigt, at gå härifrån til London". Och så blev det. De var kvar i Göteborg till slutet av november, eller 11 december. I "företallet" skriver Kalm att "Wi förblefwo i Götheborg för beständig motwind til den 11 Decemb. då wi gingo derifrån til sjöss".

Längre fram i boken, skriven i kronologisk ordning, dag för dag, lämnar de Göteborg i slutet av november och den 11 december befinner de sig i Grönmstad (Grimstad) i Norge. Jag litar mer på den senare uppgiften. Kalm låg inte på latsidan. Ca 30 sidor upptas om vad han skådade i Göteborgsområdet.

Husen i Göteborg beskrivs. Kalm noterar att på somliga ställen fanns hackat enris, i brist på granris, utspritt på golven. "Detta gaf en nog behagelig lukt, fast dock ej så ljuflig, som gran-riset."

Från sågkvarnarna samlades sågspånen upp av kvarnens drängar och såldes till stadsborna som använde spånen till fyllning under tak och golv men även till att skura golv med. Fönster hos menige man brukades endast på taken, ej på väggarna. Takrännor fanns som ledde regnvatten till ett hörn av huset där ett stuprör tog vid. Många tak var täckta med tång och torv som kunde hålla i 6 - 10 år. Därefter kunde både tången och torven användas som gödsel på åkrarna. "Järn-ugnar bruktes mångastädes här på orten i stället för kakel-ugnar i kamrar och stugor. De woro antingen trinda eller fyrkantiga."

Kalm noterar att bygdens folk har olika åsikter om tran. Vid den här tiden importerades tran till Göteborg från Bergen i Norge men skärgårdsfolket producerade också tran. Här gick åsikterna isär om vilket tran som var bäst och osade minst. "För en kanna Norskt Tran betales i Götheborg 4 Dal. kop:mt och sades den kunna räcka 2 månader, för dem, som ordinairt

göra sina afton syslor." Motsvarande uppgifter för det svensk-producerade tranet nämns inte.

Han tar upp olika sorters bär och deras betydelse som föda. Han skriver bl a om enbärsmos och flädersmos. "Lingon bruktes öfwer alt här på orten, at insyltas, antingen hela eller i mos, och med mer eller mindre sött på."

Björnbär plockades och insyltades med socker, honung eller annat sött. Stärkebärsbuskar skriver Kalm en del om. Det är ett äldre ord för slånbärsbuskar som "växte i ganska stor myckenhet på sidorna af bergen utan för Staden, ofta i mycket mager jordmon".

Den 2 november noterar Kalm att stärkebärsbuskarnas blad har fallit av "men buskarne lyste ändock blå långt ifrån" och "Jag åt flere gånger nog deraf, utan at känna någon olägenhet därefter. De smakade ock denna tiden tämmeligen goda; ty frosten hade nu bärtagit mäst all deras sträfhett".

Kalm ansåg att stärkebärsbusken skulle kunna brukas till häckar då "näppeligen någon boskap wille wåga, at tränga sig derigenom".

Göteborgsområdet beskriver Kalm som "aldeles skoglöst, at wi näppeligen sågo en liten En-buska", med undantag av bergssluttningarna.

Stengärdesgårdar var vanliga medan "Aldrig syntes någon gårdsgård af trä. Den skogslösa orten gjorde sådana för dyra."

Han såg en bonde som med en skära skar och samlade ihop ljung. Bonden fick frågan vad han skulle bruka ljungen till. "Han swarade, at han brukar det i stället för wed, at brygga, bränna och koka mat med, lade ock til, at det ger en ganska stark hetta."

Jordbruk, boskap och trädplantering uppmärksammar han och återger flera tips för högre avkastning.

En skeppare berättade att nya skepp bör lastas med salt då "det nya trä-verket då super och drager i sig af saltet och saltwatnet så mycket, at i längre tider stå mot röta".

Det jag har återgett är en del av allt intressant som Kalm noterade. Kalms och Jungströms ofrivilliga uppehåll i Göteborg var sannerligen inte bortkastat, i alla fall inte för eftervärlden.

Niklas Krantz

Kungliga Patriotiska Sällskapets medaljer och hedersbelöningar

Foto: Jonas Ekströmer

Kungliga Patriotiska Sällskapets första grundregler fastställdes 1772 av Gustav III med avsikt att bidra till att utveckla dåtidens stora näring, lantbruket. Ambitionen var nyttoinriktad. Det gällde att främja rikets utveckling genom att stödja jordbruk, hantverk och näringsliv. Belöningar av olika slag kom att bli viktiga i detta arbete. Inspiration hämtades framförallt från England. Att kungen själv bidrog med både titel och underskrift av stadgarna var naturligt, eftersom det gällde ett samfund för ledande personer i riket. Ett ytterligare skäl var att det vid den tiden kunde behövas en officiell sanktion för att bilda sällskap eller hålla möten. Liksom i de kungliga akademierna väljs ledamöterna in i sällskapet.

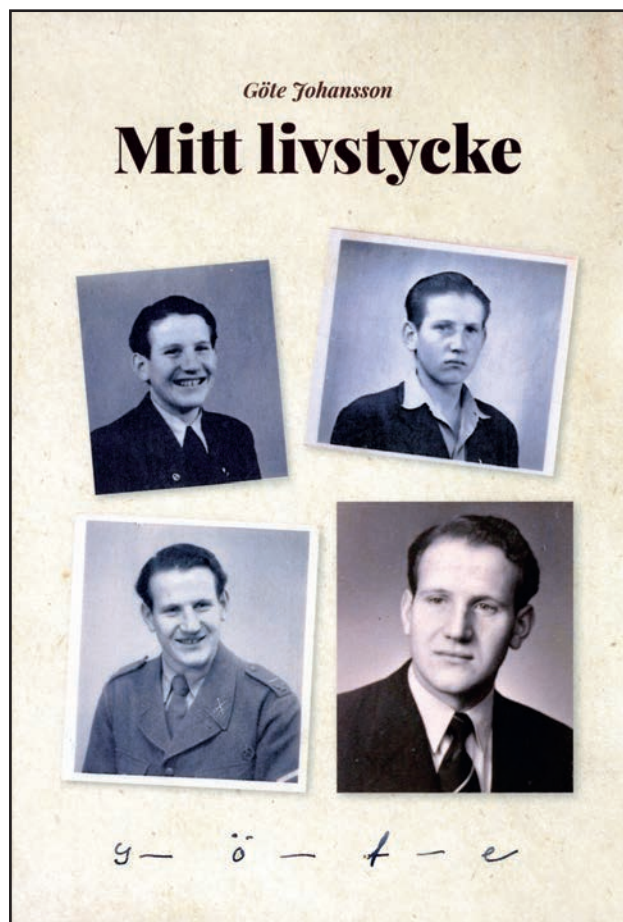
Kungliga Patriotiska Sällskapets belöningar har förstås att göra med övriga ordnar i samhället. Serafimerorden förlänades rikets främsta herrar. Svärdsorden militärer och Nordstjärneorden gavs för civila förtjänster. 1772 instiftades Vasaorden och kom att utdelas för förtjänster inom jordbruk, bergsbruk, teknik och handel. Orden skulle utdelas oberoende av mottagarens börd eller ställning. Kanske är det just utifrån denna orden som Patriotiska Sällskapet har sin historia. Utdelningarna av belöningar tilldelades ett nytt skikt i samhället. Det gällde från början uppfinnare av jordbruksredskap eller personer som arbetade med nyodling, biodling, trädgårdsplantering och hantverk. Till detta kom belöningar till arbetare, pigor och drängar med långvarig och trogen tjänst. Även fostrargärning och sjöfart är uppmärksammade.

Över 100 000 svenskar har under de senaste 250 åren fått en medalj eller annan hedersbelöning tilldelad av Kungliga Patriotiska Sällskapet. Vid företagsjubileer kunde flera hundra personer tilldelas medalj vid samma tillfälle.

Under åren har Sällskapets medaljer och andra hederstecken haft olika ändamål och former men ambitionen har varit oförändrad, att belöna en insats som varit viktig för landets utveckling. Sällskapet utdelar idag egna medaljer och hedersbevis, dessutom kan företag och organisationer eller enskilda personer ansöka om belöningar. Medaljerna bärs i grönligt sidenband. Färgen påminner om odling.

Dessa belöningar, utmärkelser och historia presenteras nu i bokform - *Kungl. Patriotiska Sällskapets Medaljer och Hedersbelöningar*. Författare är Bengt Gustaf Jonshult, litteraturvetaren och 1700-talskännare. Formgivare är Lisa Lanning och utgivare Kungliga Patriotiska Sällskapet. Boken omfattar 235 sidor och är rikt illustrerad. Här får läsaren kunskap i belöningarnas historia, hur medaljerna har utvecklats i stil och format. En kunskapskälla för alla som är intresserade av numismatik, kulturhistoria och i synnerhet medaljer.

Johnny Hagberg

Lena Jonsson, projektledare för utgivandet av Ottravadsboken.

Göte i Ottravad berättar om sitt liv

Ottravad fick nyligen sin sockenbok publicerad. En av bygdens män, Göte Johansson har samtidigt gett ut en bok om sitt liv. Närmare bestämt hans liv under åren 1950-1995.

Det är inte ovanligt att dagböcker skrivs. Men att dagböckerna blir tryckta är mer ovanligt. Ett urval av bondedagböcker från främst 1800-talet publicerades för några år sedan. Bonden, hembygds mannen och politikern Göte Johansson skrev nästan dagligen dagbok under närmare 50 år. Varför han slutade skriva framgår inte. Dumt nog slutade han skriva, är hans kommentar.

Även om inte dagböckerna börjar förrän 1950, så backar han ändå tillbaka till 1930 då han föddes i Dimbo. Resultet av det hela har blivit en bok på dryga 300 sidor. Därtill inbunden med tjocka pärmar. En myckenhet av text, samt även ett kapitel med många bilder.

Ett jättejobb förstås, som kan glädja släkt och vänner runt om i Ottravad. Vanligtvis hamnar dagböckerna i någon låda med snören om, och all information som nedtecknats stannar oftast i lådan.

Här är det tvärtom. Glädje och sorg i familj och bygd lämnas nu ut till läsaren. Älgjakt och potatisplockning blandas med sjukbesök och begravingar. Jag gissar att många ortsbor kommer att använda boken som en uppslagsbok. Vilket år var det Göte Bank sköt en 12-taggare? Göte Johanssons bok ger svar!

Dagboksanteckningarna ger en god bild av livet i en landsortssocken på 1900-talet. Ett tack till Göte för att vi fick läsa om hans liv!

Sven-Olof Ask

Mössebergs vattenkuranstalt

Mössebergs sydöstra sluttning blir med sin vackra utsikt över den bördiga falan, de "rika och klara källorna", det höga centrala läget och den rena luften, under 1800-talets mitt platsen för uppförandet av en vattenkuranstalt. Greve Gösta Posse på Vreten var en av initiativtagarna till de storslagna planerna. Den nyligen anlagda stambanan mellan Göteborg och Stockholm med station vid Falköping-Ranten blir en stor tillgång och förenklar resandet för badgästerna.

År 1865 sattes byggandet igång av badhuset, som bestod av ett mittparti i tre våningar sammanbyggd med två flygelbyggnader och med en lång öppen veranda på framsidan. Här rymdes badrum och inpackningssalar, sällskapslokaler samt ett 30-tal bostadsrum. Läkaren dr Otto Torstensson anställdes för att leda verksamheten och blev kuranstaltens verkställande direktör. Sommaren 1867 öppnades kuranstalten för allmänheten och under den första säsongen, som varade i två månader, hade man 613 gäster. Tyvärr inträffade redan hösten 1871 en kraftig eldsvåda, som på några timmar ödelade hela det ståtliga badhuset. Tragiskt omkom tre badbetjänter i branden. Snart tog bolagsstämman beslutet att åter bygga upp ett nytt badhus på samma plats. För att minska brandrisken fanns nu inga gästrum i det nya badhuset. Under 1880-talet gjordes flera förbättringar och fler hus byggdes i parken. År 1885 tillkom ett sanatorium på Mössebergs högplatå, som fick namnet Bredablick. För att komma hit upp anlades den så kallade zig-zag-vägen.

År 1891 erbjöds gäster med "bröstlidande", alltså tuberkulos, en ny behandlingsform, som kallades "Lymfan", som Dr Torstensson hade tagit del av under en resa till Tyskland. Behandlingsformen visade sig vara verkningslös och till och med skadlig och måste avbrytas. Detta medförde att kuranstaltens anseende sjönk och antalet gäster minskade och nådde knappt upp till 600 personer.

Sedermera blev gäster/patienter med tuberkulos portförbjudna på kurorten, särskilt när man förstod hur smittsam sjukdomen var. Dessutom ville man inte ha gäster/patienter som led av veneriska sjukdomar, alkoholism eller sinnessjukdom.

Tanken från början var att alla människor i samhället skulle kunna få behandling på kurorten. Gästerna delades dock in i olika klasser, klass I var de besuttna som kunde betala för sig. Klass II var medelinkomsttagare och klass III var de medellösa och fattiga. Den senare kategorin skulle ha intyg med sig från

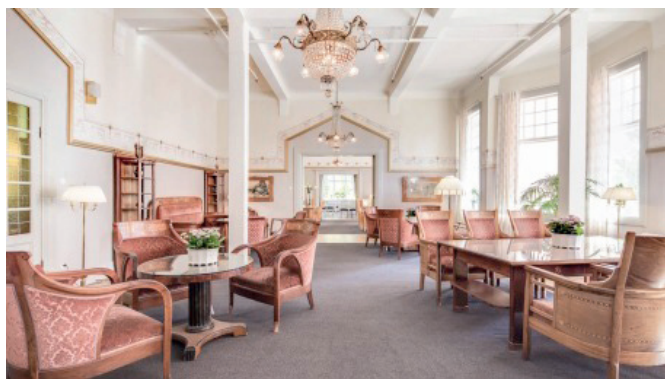
till exempel sin församlingspräst. Andelen tredjeklassgäster var aldrig stort och 1921 var andelen medellösa på badkur endast 4 % av gästerna. Man ville helt enkelt ha fler betalande gäster och gäster med högre anseende i samhället.

Efter den misslyckade "lymfa-behandlingen" prövades åter en ny metod, den så kallade "Kneippska badkuren". Badkuren innebar att gästerna gick barfota i en bäck som var anlagd för ändamålet i parken. Här vadade gästerna omkring med uppkavlade byxben eller med uppskörtade kjolar. Detta blev heller ingen succé och övergavs efter ett par år.

År 1897 var badgästernas antal nere på sin lägsta nivå 507. Något måste göras! Dr Torstensson avgick på grund av hälsoskäl och en ny styrelse utsågs. Byggnaderna behövde repareras, särskilt badhuset som samtidigt moderniserades. I societetsvåningen inrättades en stor salong med parkettgolv och kakelugn samt en biljardsal. Parken fick också en uppfräschning med gallring och nyplantering av träd och buskar. Nya promenadvägar anlades och längst ner i parken gjordes en täckdikning och dränering. Ansträngningen gav resultat och vid sekelskiftet var antalet badgäster åter uppe på 1 000 per säsong. Gästerna blev nu så många att det blev svårt att härbärgera alla som önskade komma hit. En större byggnad, den "Nya villan", tillkom för gästernas boende och även ett utkikstorn byggdes på högplatån. Dessa byggnader invigdes en sommardag 1903. Vid den nya gästvillan uppfördes en kaffeservering, Hasselbacken, som kurgästerna kunde besöka på sina promenader. År 1905 drogs elektricitet in i badhuset, restaurangen och i själva parken.

Unionsupplösningen med Norge 1905 fick betydelse för Mössebergs kuranstalt. Tidigare var det vanligt att svenskar reste till norska sanatorier under vintern för vila och rekreation. Nu ville man inte åka till Norge längre och tanken på att bygga till den "Nya villan" och skapa ett så kallat Vintersanatorium på Mösseberg blev åter aktuellt. Det skulle ge möjligheter att ta emot gäster året om och skulle lyfta hela anläggningen.

I det nya Vintersanatoriet rymdes nu ett 70-tal gästrum, en stor sällskapsavdelning med hall, två salonger, matsal, rök- och spelrum samt biljardsal. De vackra möblerna i jugendstil tillverkades av bröderna Eriksson i Arvika. Det sägs att möblerna i tidningsrummet egentligen var tillverkade för den ryske tsaren. I suterrängvåningen fanns badavdelningen. I byggnaden fanns nu

moderniteter såsom elektriskt ljus, vattenklosetter, vattenledning till varje gästrums toilett, centraluppvärmning och kakelugnar i de flesta rum. Invigningen skedde den 14 november 1907 av dåvarande kronprins Gustav Adolf (Gustaf VI Adolf) under pompa och ståt.

Vintersanatoriet var öppet under hela året medan kuranstalten hölls öppen 1 juni till 1 september. Det blev på modet att resa till Mösseberg för rekreation och vila i lantlig miljö, god mat och inte minst möjligheten att frotera sig med dåtidens kändisar. År 1910 har kung Gustav V skrivit sitt namn på egen sida i gästboken. Prins Eugen var en ofta sedd gäst och prins Carl och hans familj besökte flera gånger Mösseberg. Kuranstalten erbjöd en högre ståndsmiljö, som var tilltalande och här kunde noblessen mötas både sommar som vinter. Under årens lopp kunde författare såsom Sten Selander, Albert Engström, Erik Axel Karlfeldt, Wilhelm Moberg få inspiration på denna vackra plats. Författaren Gösta Gustaf-Jansson har skrivit en roman; Kastanjeprinsessan, som utspelar sig på Mösseberg. En annan färgstark personlighet var den sovjetiska ambassadören i Sverige på 1930-talet; Alexandra Kollontay. För övrigt fanns bland gästerna företagsledare, skådespelare, sångare, konstnärer och många fler.

Alexandra Kollontay.

Verner von Heidenstam

Författaren och nationalskalden Verner von Heidenstam var in-skriven som gäst på Mösseberg vintern 1916. Med all sannolikhet var det hans gode vän prins Eugen som framhållit platsens skönhet och avskildhet. Vid denna tid var Heidenstam deprimerad efter skilsmässan från sin tredje hustru, Greta Sjöberg. Men nu inträffar en händelse som kommer att få en avgörande betydelse

för resten av hans liv. Det är mötet med den unga danskan Kate Bang. Säkert lyser hon som en sol i den vackra societetssalongen och ute i skidspåret. Fredag den 4 februari 1916 fyller Kate 24 år och hon firar sin födelsedag på Mösseberg, dit hon rest med sina två små barn och de goda vännerna familjen Aagesen. Detta möte mellan den snart 57-åriga Verner von Heidenstam och den 24-åriga Kate Bang blir inledningen till en kärlekssaga, som präglas av lika mycket lycka som dramatik och tragedi.

Deras gemensamma liv de kommande dryga 25 åren kommer att präglas av en tillvaro i hemlighet. Ingen fick känna till att de var ett par och gifta sig kunde de inte. För att förstå detta hemlighetsmakeri måste lite av Kates bakgrund berättas. Kate Herforth tillhörde en av Danmarks rikaste och mest ansedda familjer. Vid 18 års ålder, 1910, ingick hon äktenskap med den tio år äldre advokaten Otto Bang och året därpå föddes dottern Karen. Men lyckan varar inte länge mellan detta omaka par. Kate är uppfostrad i en kulturell högre ståndsmiljö, begåvad med en smittande charm och med stor nyfikenhet på livet. Otto Bang är strikt och sträng, men för övrigt en hygglig och vänfast man. Kate känner sig instängd i sitt äktenskap och inleder snart en hemlig kärleksrelation med en av Ottos kollegor på advokatbyrån, nämligen den karismatiske och mycket förmögne C.J. David. Två år efter bröllopet uppdagas sanningen och skandalen är ett faktum. David tvingas lämna advokatbyrån och Kate och Otto försöker att rädda sitt äktenskap och 1913 föds sonen Jörgen. Men det lyckas inte. Skilsmässan är ett faktum, vilken inte juridiskt går igenom förrän sju år efter deras separation och då Otto vill gifta om sig. Otto sätter hårda villkor för Kate och hennes relation till de båda barnen som endast är några år gamla. Hon får träffa dem under strikt ordnade former vid några tillfällen under året.

De två veckorna som Kate och Heidenstam får denna första vinter på Mösseberg blir en fantastisk tid med djupa samtal och skidturer i den vackra naturen. Genast efter hemkomsten till Naddö skriver Heidenstam sitt första brev till Kate i Köpenhamn, det är daterat den 25 februari 1916. Han tackar för de härliga turerna i skog och mark, "de lappade ihop en svensk diktare".

Under de kommande två åren träffas Heidenstam och Kate, antingen på Naddö eller i Köpenhamn eller på resor, allt under största hemlighet, de vill inte riskera Kates möjligheter att träffa barnen. När de inte är tillsammans skriver de brev, i stort sett varje dag.

I december 1916 tilldelas Heidenstam Nobelpriset i litteratur, summan är på 150 000 (i dagens penningvärde 6 miljoner kr). Vid nyåret reser Heidenstam åter till Mösseberg, där Kate och barnen väntar.

År 1919 gör de sin första stora utlandsresa tillsammans och målet är Italien och franska rivieran. Europa är sargat efter kriget och tågkupéerna är slitna och komforten dålig. Vid varje landsgräns måste de kliva av tåget för att visa sina resehandlingar. Resan

måste avbrytas efter några månader då Kate blir svårt sjuk. Hon har fått tbc och vid återvändandet till Danmark läggs hon in på rikshospitalet.

Resorna ner till Europa blir under åren många och långa. Heidenstam älskar Italien där han har varit bosatt tidigare och han talar italienska flytande. Paret hyr ofta fina hus på rivieran eller besöker de stora kulturella metropolerna; Paris, Rom och Venedig. De besöker muséer eller gör långa vandringar i bergen runt omkring villorna de hyr. De är mycket privilegierade, bara det bästa duger, de bor på de finaste hotellen, äter den godaste maten och dricker de godaste vinerna. De umgås bara med de närmaste vännerna som är införstådda med deras sätt att leva. Utåt sett måste Kates och Heidenstams liv vara oklanderligt. På resor beställer de alltid två nattåguppéer och två hotellrum. Men mellan rummen finns direkta förbindelser så att de osedda kan besöka varandras sovrum. Kate reser officiellt med som sällskapsdam eller sekreterare.

Heidenstam har tidigare låtit sälja Naddö, men börjar nu sakna en bostad i Sverige. Han köper Övra Lid vid Vättern, ritat sitt "karolinska hus", som byggs under en av parets utlandsresor. År 1925 kan de flytta in på Övralid och skapa ett hem tillsammans. Kate åtar sig att anlägga trädgården, ett eget trädgårdsparadis. Projektet tar tio år i anspråk. I april 1926 anländer träd och buskar. "Vi har planterat 50 syrener, 50 fläderbuskar, 50 skilda träd, många vildvinsträd, ormbunkar, rosor och jasminer och vi har flyttat 80 små granar från skogen och planterat längs körvägen".

Ett eget hem, vad vore lämpligare nu än att gifta sig. Kate friar två gånger till Heidenstam, som "tackar nej". Han tror inte på äktenskapen i princip och särskilt inte i praktiken. Ett äktenskapligt band kväver ett förhållande som skall vara byggt på frivillighet och förtroende. För Kate var Heidenstam en gentleman, han var berest, beläst, intellektuell och ett stimulerande sällskap. För Heidenstam var den karismatiska Kate solen i hans liv och hans livs stora kärlek.

1930-talet blir Heidenstams sista decennium. Han börjar åldras och åldersskillnaden dem emellan börjar synas allt mer. Kate börjar leva längre och längre perioder i Köpenhamn med barnen, familjen och vännerna. Besöken på Övralid blir färre med åren och betydligt kortare. Ofta har Kate med sig sin syster, sina barn eller någon väninna. Sällan är Heidenstam och Kate ensamma på Övralid längre.

Heidenstam lider under hela sitt liv av Menieres sjukdom, som ger honom yrselanfall och illamående. Han får vid 1930-talets mitt två kraftiga hjärnblödningar och blir beroende av sjuksköterska i hemmet.

Ett testamente skrivs till Kates förmån. Hon skall ära i princip allt; Övralid, den litterära kvarlåtenskapen och förmögenheten. Efter hennes död skall Övralid göras om till en stiftelse. Men det finns många åsikter om Kates rättighet till allt detta. Testamentet skrivs om och 1937 blir Kate i princip körd på porten. Kampen om testamentet och rättigheterna till Verner von Heidenstams arv blir lång och bitter.

Om Heidenstams och Kate Bangs liv tillsammans, om deras gemensamma projekt Övralid och allt det som händer efter Heidenstams död 1940 kan man läsa i den utmärkta biografien; **"Ett hemligt liv"** skriven av litteraturvetaren och professorn Martin Kylhammar. Titeln är talande och så även fotografiet på omslaget, där Heidenstam och Kate vänder ryggen åt fotografen.

Källor: Andersson, U., m fl: Mössebergsparken, minnen från en kurort. 1979. Kylhammar, M: Ett hemligt liv, 2018.

Annicka Berggren

Fredrik Kjellander

- en omtalad präst i Skara stift

Bengt Stolt

Kyrkoherden Fredrik Kjellander (1875-1958) i Stenstorp var en av pionjärerna i Skara stift för den rörelse i kyrkolivet som kom att kallas kyrklig förnyelse och en av stiftets mest särpräglade präster.

Kjellander var språkbegåvad och beläst, särskilt ifråga om de första århundradenas kyrkliga förhållanden. Dessutom var han vittberest.

I sitt umgänge med församlingsborna var Kjellander mycket folklig och kunde vara slagfärdig och blev känd för sin humor och sin snabbhet i repliken. Han blev också huvudpersonen i åtskilliga anekdoter. Själv menade han att "Historien är lika mycket sann, som 90 procent av de andra, som går om mig". Författaren Bengt Stolt f. 1923, är docent i matematik, kyrkohistorisk författare och teologie hedersdoktor vid Uppsala universitet.

Boken omfattar 84 sidor, med hårda pärmar och rikt illustrerad. Den ingår i Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie som nr. 103. Pris: 150 kr.

Vulkanlandskap i Västergötland

Geologerna Sven Åke Larson och Eva-Lena Tullborg gav 2015 ut boken Sveriges berggrund - en geologisk skapelseberättelse. På 304 sidor får man bl a lära sig om vår planet, hur vårt land kom till och tips på utflyktsmål.

Ca 25 av utflyktsmålen finns inom Västra Götalands län där naturskyddsområdet Lindberga norr om Udenäs förtjänar att uppmärksammas. Området är en rest från ett vulkanlandskap. För ca 1,9 miljarder år sedan tömde en vulkan sitt innehåll av lava och aska och idag kan man faktiskt vandra på lavan!

I boken visas en bild på en av Läckö slotts murar. Bildtexten berättar om de olika stenblocken vars ålder är ca 1,6 miljarder år gamla och är tagna från slottets omgivning.

Nordens största hållkista, ca 14 meter lång, vid E20 i Södra Härene omnämns.

Hållkistan är ca 5000 år gammal men de stora gnejsblocken från trakten som fornminnet är byggt av är ca 1,7 miljarder år gamla. Likaså den betydligt yngre kyrkan på andra sidan vägen.

Boken är tryckt hos Risbergs i Uddevalla och kan beställas genom evalena@terralogica.se.

Niklas Krantz

Svensk general nära att spränga Parthenon i bitar

Kristoffer Ekeblad från Stola deltog i kriget.

Mot slutet av 1600-talet hade Turkiet en storhetstid. Turkarna drog med sina härar norrut och blev ett hot för många europeiska länder. Dessa hade svårt att bjuda effektivt motstånd, men lyckades till slut slå tillbaka fienden. Mycket nära var det dock att Wien fått kapitulera och först efter en lång belägring av den österrikiska kejsarstaden gav turkarna upp. Europa kunde andas ut, anstormningen från de otrogna, den samtida benämningen på alla muslimer, var tillbakaslagen.

Venedig, en av tidens stormakter, blev nu uppmuntrat av de turkiska nederlagen och beslöt att fortsätta kriget. Viktiga handelsfördelar kunde nås om turkarna tvingades tillbaka och för den skull seglades trupper över till Grekland, som var i de otrogna händer.

Till befälhavare hade venetianarna lyckats värva svensken Otto Köningsmarck och i hans här ingick många svenska frivilliga, ärelystna adelsynglingar. En av dessa hette Kristoffer Ekeblad och var från Stola på Kålland.

Dyrköpta segrar

Den venetianska hären stormade lyckosamt flera turkiska befästningar, men vid den starkt befästa staden Nafplion blev det stopp. Köningsmarck lät från landsidan vräka granater mot bastionerna och från två pråmar sköts bomber så att staden brann natt och dag. En turkisk styrka, som skickats till undsättning, besegrades och Nafplion tvingades till slut kapitulera. Staden var då svårt nedbränd och utmattad av svält och sjukdomar.

Från Grekland hade ett brev från Kristoffer Ekeblad letat sig fram till det fjärran Kålland. Det glädde säkert fadern, den gamle krigaren Johan Ekeblad, särskilt som det i brevet stod att sonen hade hälsan och att det krigsföretag han deltog i hade framgång. Dock skrev sonen, hade kriget farit illa fram med de vinodlingar som förr varit en prydnad för nejden. Det var skada, men han tröstar sig: "Jag önskar att jag kunde flytta de pomerans- och citronträd, vars frukter jag ätit mer än en månad till trädgården på Stola. Här finns miljoner sådana träd och ingen aktar dem."

Nästa brev från Grekland till Stola var inte lika roligt att läsa. Rötmanadens hetta och törst plågade också de segrande kristna trupperna och pest, kolera och andra farsoter härjade svårt. Ett av dödens offer blev den unge Kristoffer Ekeblad och general

Köningsmarck tvingades själv fatta pennan och skicka ett brev med det sorgliga budskapet. Episteln kom fram till Stola vid juletid 1686 och utlöste naturligtvis stor bedrövelse och generalens berömmande ord om Kristoffers tapperhet och duglighet kunde inte mycket lindra faderns sorg.

Farsoterna gjorde att fälttåget fick avbrytas, hären fick återvända till Venedig, men kvar i grekisk jord blev två tredjedelar av soldaterna.

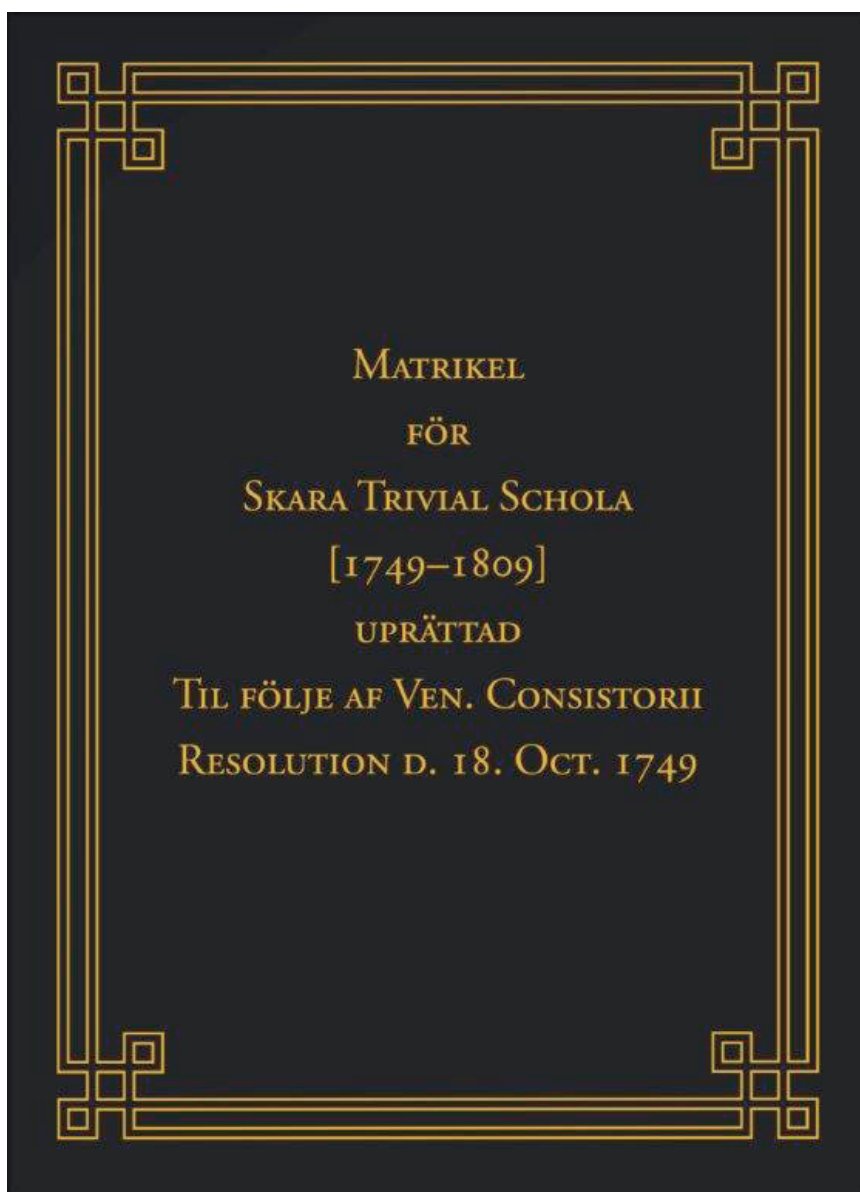
Parthenon sprängs

I Venedig ansåg man att kriget måste avslutas och Otto Köningsmarck övertalades att leda även det nya fälttåget. En ny armé skakades fram och skeppades 1687 över till Atens hamnstad Pireus.

I Aten hade turkarna flytt upp på den berömda Akropoliskullen, där de förskansat sig och inrättat själva Parthenontemplet till krutmagasin. Köningsmarck tvingades därför bombardera Akropolis med tunga kanoner och mörsare, som han ställt upp i apelsinlundar och vingårdar runt om. Den 27 september träffades Parthenon av en brandbomb och det som troddes vara omöjligt inträffade. Hela det turkiska krutförrådet flög i luften varvid templets väggar trycktes ut och delvis blästes bort. Kvar stod bara de klassiska pelarna och taket. Det är resultatet av denna explosion som i dag beundras av fotograferande turister från jordens alla hörn.

Det berättas att Köningsmarck blev ledsen över fullträffen, som han lär ha kallat ett beklagligt missöde. Skottet hade dock det goda med sig att det gjorde slut på kriget. Turkarna hade fått nog och kapitulerade en vecka efter den öronbedövande smällen, såväl ammunition som stridslust hade tagit slut.

Venedig hade vunnit kriget, men pesten bröt ut även denna gång och många soldater och officerare dog, bland dem självaste Otto Köningsmarck. Efter några år restes i arsenalen i Venedig ett monument till minne över segern och som en hyllning till general Köningsmarck. Det står kvar ännu och som turistande svensk kan man gott söka upp det och som Lidköpingsbo då också tänka på den unge Kristoffer Ekeblad som offrat livet i ett krig långt bort från hemmet på Kålland.

De senaste fem åren har Pelle Räf i Axvall, ägnat sig åt att efterforska och nerteckna livsöden för de elever som studerat vid Skara skola.

Pelle har ett stort intresse för personhistoria. Tidigare har han skrivit flera böcker, bl a om orgelnister i kyrkorna i både Skara och Karlstads stift. Han har även forskat fram uppgifter om eleverna vid Alströmers schäferiskola vid Höjentorp som även de fått en egen bok.

Nu har Pelle Räf satt ett nytt rekord. Cirka 2 800 elever vid Skara skola är nu biograferade. Resultatet har blivit två volymer med totalt 848 sidor.

I Göteborgs landsarkiv finns en matrikel över eleverna vid Skara trivial schola för åren 1749-1809. Denna matrikel innehåller knapphändiga uppgifter om eleverna, oftast bara namn och födelseort. Med hjälp av socknarnas kyrkoböcker, bouppteckningar och andra källor har det lyckats Pelle Räf att hitta uppgifter till över 90 % av eleverna. Födelsedatum, föräldrarnas yrke och namn är noterade, liksom elevens familj med hustru och barn samt ev. uppgifter om elevens livsöden.

Det visar sig att ungefär 40 % av eleverna valde prästyrket. I dessa fall ger oftast stiftens olika herdaminnen fylliga personuppgifter. De övriga eleverna kan vara desto svårare. Exempelvis Andreas Gabrielis Lundahl, enligt uppgift född i Frändefors församling i Dalsland. Inskrevs 25 år gammal 1763 och anges som *extreme pauper*, dvs. fattig. Likväl har det inte gått att indentifiera honom. I flera fall har kyrkböckerna gått förlorade, vilket gjort det svårare att spåra eleven.

Matrikeln är givetvis försedd med ett personregister som gör det enkelt att hitta till den elev man söker.

Den som är intresserad av skolans elever från 1810 och framåt hänvisas till Elis Erlandssons utgivna *Album Gymnasii Scarensis 1795-1821* och *Skara högre allmänna läroverks lärljungar 1826-1910*.

De nu utgivna volymerna är utgivna av Föreningen för Västgötmålitteratur och säljs för endast 400:-. Ev. porto tillkommer.

Beställning kan ske via email: sven-olof.ask@skara.se eller via telefon 070-742 65 18